

Imperium floret. Η εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου και το έργο του Q. Curtius Rufus*

I. Εισαγωγικά.

Σιτειμένες κατάρες προπέμπουν τον ερευνητή που θα ξανοιχθεί σε μια νέα προσπάθεια χρονολόγησης των *Historiae Alexandri Magni Macedonis* του Q. Curtius Rufus. Ο Joh. Freinsheim, που του οφείλουμε δύο απ' τις παλιότερες και σημαντικότερες εκδόσεις του Κούρτιου (Στρασβούργο 1648, 1670), είχε προειδοποιήσει τους νεότερους: «Male sit iis qui turbas has exitiabiles fovere et quantum in ipsis est, immortales reddere gaudent»¹. Τα επιστημονικά βέβαια προβλήματα δεν κλείνουν με αρές, που τελικά μάλλον θέλγουν τους ερευνητές παρά τους αποθαρρύνουν. Έτσι πάνω από τριακόσια χρόνια μετά η σχετική βιβλιογραφία πλουτίζεται συνέχεια, συχνά με φτωχά αναμασσήματα παλιότερων απόψεων, χωρίς να έχει επιτευχθεί μια τελική συμφωνία. Πρόσφατα (1980) όμως η έκδοση του πρώτου μέρους ενός σύγχρονου υπομνήματος του Curtius από τον J.E. Atkinson² έδωσε μια νέα ώθηση και στις συζητήσεις για την χρονολόγηση του συγγραφέα.³ Από τις διάφορες χρονολογήσεις απ' τα πρώιμα ως τα ύστερα αυτοκρατορικά χρόνια που έχουν κατά καιρούς προταθεί (και συστηματικά καταταχθεί)⁴ φάνηκε και πάλι να επιβάλλεται η «παραδοσιακή» χρονολόγηση στην εποχή του Κλαύδιου — προς την οποία έκλινε ο Atkinson —, ενώ η εποχή του Βεσπασιανού κρατάει μια σχεδόν εναλλακτική θέση στις προτιμή-

* Για χρήσιμη συζήτηση των απόψεών μου σε πρώιμο στάδιο, υποδείξεις και προμήθεια σχετικής βιβλιογραφίας ευχαριστώ τους καθθ. K. Rosen και G. Wirth (Bonn), R.M. Errington και H.-W. Ritter (Marburg).

1. Το παράθεμα από το άρθρο του Joh. Stroux, *Die Zeit des Curtius*, *Philologus* 84 (1929), 233 (-251). Για τις εκδόσεις του Κούρτιου από τον Joh. Freinsheim πρβ. Schanz - Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, II⁴ (1935), 603 και την εισαγωγή του J.C. Rolfe, *Quintus Curtius* (Loeb Cl. Lib.), vol. I (1946), IX.

2. *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni. Books 3 and 4*, Amsterdam 1980.

3. Πρβ. ιδίως τις βιβλιοκρισίες του υπομνήματος του Atkinson από τους W. Rutz, *Gnomon* 53 (1981), 646-54· S. Hornblower, *JHS* 102 (1982), 272-3· A.B. Bosworth, *CPh* 78 (1983), 150-61.

4. Δεν θα ήταν μάλλον σκόπιμο να επιχειρηθεί εδώ άλλη μια — αναγκαστικά εκτενής — ιστορική αναδρομή στις διάφορες απόψεις των μελετητών για το θέμα. Πρβ. σχετικά τις συστηματοποιήσεις των: J. Mützell, *Q. Curtii Rufi de gestis Alexandri Magni regis Macedonum libri qui supersunt octo*, I. Teil, Berlin 1841, XLVII - LXXXVII· D. Korzeniewski, *Die Zeit des Quintus Curtius Rufus*, Diss. Köln 1959, 1 κε· J. Seibert, *Alexander der Grosse*, Darmstadt 1972, 30 - 1· J. Costas Rodriguez, *Aspectos del vocabulario de Q. Curtius Rufus. Estudio semántico - lexicológico: Contribucion al problema de su datación*, Salamanca 1980, 15 - 66.

Ειδικά για τις χρονολογήσεις στην εποχή των Σεβήρων πρβ. παρακάτω, σημ. 68.

σεις των μελετητών⁵. Πόσο ευαίσθητος όμως είναι ακόμη και αυτός ο διλημματικός περιορισμός έδειξε τελευταία (1983) η προσπάθεια του προσεκτικού υπομνηματιστή της «Αναβάσεως Αλεξάνδρου» Bosworth⁶ να εντάξει το έργο του Κούρτιου στα πρώτα χρόνια του Τραϊανού, εντοπίζοντας ομοιότητες ανάμεσα σε χωρία του Πλίνιου του Νεότερου για τον Τραϊανό και τον τρόπο που μνημονεύεται ο σύγχρονος, αλλά μή κατονομαζόμενος, Ρωμαίος αυτοκράτορας στο κείμενο του Κούρτιου.

Η μέθοδος του Bosworth είναι ίσως χαρακτηριστική για το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας πάνω στο θέμα: αφητηρία για τις προσπάθειες χρονολογήσεων αποτελούν φραστικές ομοιότητες ανάμεσα στον Κούρτιο και άλλες λατινικές (ή ελληνικές) πηγές, ανάλογα με τις οποίες επιδιώκεται έπειτα η ένταξη του άγνωστου συγγραφέα σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο⁷. Παράλληλα, η γλώσσα και το ύφος του Κούρτιου αναλύονται και θεωρούνται συνήθως, λόγω της σχετικής τους καθαρότητας, ότι δεν μπορούν ν' απομακρυνθούν πολύ από τα κλασσικά πρότυπα πεζού λόγου (Κικέρωνας, Λίβιος) και τις αντίστοιχες περιόδους της λατινικής λογοτεχνίας⁸.

5. Πρβ. Atkinson, ό.π. 19 - 57· εκεί (35) και η επιγραμματική άποψη — σε σχέση με την παρέκδοση X.9.1-6 —: «the conclusion must be that nothing in Curtius' eulogy of the new emperor could not apply to Claudius, none of the other emperors from the relevant period fits Curtius' statement on every count». Ο Rutz όμως στην εμπεριστατωμένη διδλοκρισία του (ό.π., 648) παρατήρησε: «Wir meinen, es bleibe ein Zweifel hinsichtlich der Alternative Claudius - Vespasian unausgeräumt». Ο ίδιος έκλινε τελικά περισσότερο προς την χρονολόγηση στα χρόνια του Βεσπασιανού: πρβ. σημ. 8 παρακάτω. Την εποχή του Κλαύδιου προτίμησαν επίσης τα τελευταία χρόνια και οι A.M.Devine, *The Parthi, the Tyranny of Tiberius, and the Date of Q. Curtius Rufus*, Phoenix 33 (1979), 142 - 59 και H.Bödefeld, *Untersuchungen zur Datierung der Alexandergeschichte des Q. Curtius Rufus*, Diss. Düsseldorf 1982 (πρβ. την κριτική: E.D.Carney, *CIW* 78.3 (1985), 227), ενώ η Fr. Minissale, *Curzio Rufo. Un romanziere della storia*, Messina 1983 (non vidi· πρβ. την διδλοκρισία του St. Borszák, *Gnomon* 57 (1985), 371 κε.) συντάσσεται με την άποψη για την έκδοση του έργου στην εποχή του Βεσπασιανού.

6. Ο.π. (σημ. 3), 151 - 4.

7. Μεγάλη επίδραση άσκησε πάντοτε απ' αυτή την άποψη και η — οπωσδήποτε αξιοπρόσεκτη — συγγένεια της λεκτικής εικόνας ανάμεσα στην φράση της παρέκδοσης του Κούρτιου για τον αυτοκράτορα (βλ. παρακάτω) *qui noctis quam praene supremam habuimus novum sidus illuxit* και το χωρίο του Σενέκα, *Ad Pol. de consol.* 13.1: *sidus hoc, quod praecipitato in profundum et demerso in tenebras orbi refulsit, semper luceat*, στο οποίο ως *sidus* υπονοείται σαφώς ο Κλαύδιος. Το ίδιο περίπου ισχύει και για την περιγραφή του έτους 69 μ.Χ. από τον Τάκιτο (*Hist.* 1.11.3) ως *rei publicae prope supremum*, όσον αφορά στη χρονολογική προτίμηση της εποχής του Βεσπασιανού για το έργο του Κούρτιου· πρβ., μεταξύ άλλων, Mützell (σημ. 4), LXV και Atkinson (σημ. 2), 27 κε.

Παρόμοια απλοϊκότητα χαρακτήριζε και την προσπάθεια να διακριθεί στη φράση *caliganti... mundo* της ίδιας παρέκδοσης του Κούρτιου ένας σκόπιμος, παρηχητικός υπαινιγμός στον τύρανο Καλιγούλα που θα έπρεπε έτσι ακριβώς να έχει διαδεχθεί ο αυτοκράτορας της ζητούμενης εποχής. Πρβ. ήδη τις παρατηρήσεις του J.Stroux (σημ. 1), 241 - 3.

8. Πρβ. ήδη Mützell (σημ. 4), LXXXVI - VII. Κατηγορηματικός, μεταξύ άλλων, και ο Ed. Schwartz, *RE* IV.2 (1901), s.v. Curtius (31), στ. 1872: «...Die Zeit nach Marc Aurel ist durch Sprache und Anschauungen des Geschichtschreibers absolut ausgeschlossen». Πιο προσεκτικός πρόσφατα ο Rutz (σημ. 3), 648 περιοριζόταν να παρατηρήσει: «Die sprachliche Analyse, bisher ohne Computer hilfe durchgeführt, hat nur eins gezeigt: dass Curtius postaugusteischer Schriftsteller ist».

Ο συγγραφέας αυτής της μελέτης δεν νοιώθει αρμόδιος να εξετάσει λεξιλογικά - υφολογικά το κείμενο του Κούρτιου. Πιστεύει όμως, ότι — όπως ήδη έχει από παλιά παρατηρηθεί — η καθαρότητα της γλώσσας π.χ. του Ουλπιανού, που ζει στα χρόνια των Σεβήρων, πρέπει να μας κάνει πολύ διστακτικούς στη χρήση τέτοιων επιχειρημάτων⁹. Με την ίδια περίσκεψη αξίζει βέβαια ν' αντιμετωπισθεί και η προσπάθεια ταύτισης του ιστοριογράφου Q. Curtius Rufus (ή Q. Curtius) μ' ένα από τα ομώνυμα πρόσωπα του 1ου αι. μ.Χ. (συγκεκριμένα, ένα διοικητή της Κάτω Γερμανίας και ένα ρήτορα, του οποίου το όνομα και μόνο μαρτυρεί ο κατάλογος ρητόρων που προτάσσεται συχνά στα χειρόγραφα του έργου του Σουητώνιου *De grammaticis et rhetoribus*)¹⁰. Ο συγγραφέας Κούρτιος μας παραμένει άγνωστος.

Η παρουσιαζόμενη έρευνα θα ακολουθήσει τώρα ένα διαφορετικό δρόμο: θα επιχειρήσει ν' αναλύσει προσεκτικότερα τις βασικότερες εσωτερικές μαρτυρίες του έργου του Κούρτιου για την εποχή του και να διαπιστώσει κατ' αρχήν σε ποιο γενικό ιστορικό πλαίσιο θα μπορούσαν να ταιριάζουν καλύτερα. Μετά την ανεύρεση του πλαισίου αυτού θα ασχοληθεί πλέον με άλλα επί μέρους στοιχεία που θα μπορούσαν να στηρίξουν παραπέρα και να περιορίσουν τα αναζητούμενα χρονολογικά όρια. Η γνώση και σωστή αξιοποίηση των ιστορικών στοιχείων θα διευκολύνει εδώ την μελέτη της ιστοριογραφίας, ξαναθυμίζοντας όχι μόνο τον τίτλο αυτού του συμποσίου, αλλά και την ανάγκη να διατηρούμε πάντα ζωντανή την ερευνητική σχέση ανάμεσα στους κλάδους της αρχαιολογίας.

Σημαντική είναι τώρα η συμβολή της ειδικής γλωσσικής μελέτης του Costas Rodriguez (σημ.4), 69 κε., ιδ. 208-9 (συμπέρασμα), η οποία καταλήγει να υιοθετήσει ως πιθανότερη την χρονολόγηση στην εποχή του Βεσπασιανού, αν και παραδέχεται — ακόμη και στα τελικά συμπεράσματα (223) —, ότι «el problema de Curcio es muy difícil de resolver de forma categórica por el momento». Πρβ. σχετικά με την — γενικά θετική — βιβλιοκρισία και τις δικαιολογημένες μεθοδολογικές επιφυλάξεις ως προς τον αποκλεισμό μεταγενέστερων εποχών που διατύπωσε ο W. Rutz, *Gnomon* 55 (1983), 166 - 8.

9. Τον παραλληλισμό με την καθαρότητα της γλώσσας του Ουλπιανού έκανε ήδη ο Niebuhr στη μελέτη του του 1821: *Zwei klassische lateinische Schriftsteller des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, *Kleine historische und philologische Schriften*, I (Bonn 1828), 329. Πρβ. τώρα και την βαρύνουσα παρατήρηση του T. Honoré, *Ulpian*, Oxford 1982, 247: «his (:Ulpian' s) Latin prose is cool and lucid. If readers of the *Digest* have the impression that the texts are composed in the language of the late republic or early empire, this is in large measure because so much of it is excerpted from Ulpian». Πρέπει εξ άλλου να σημειωθεί ότι τόσο ο R. B. Steele, *Quintus Curtius Rufus*, *AJPH* 36 (1915), 402 - 23 όσο και ο G. Wirth, *Kleiner Pauly*, 1 (1964), s.v. Curtius (11), στ. 1350 θεώρησαν τη γλώσσα του Κούρτιου απόλυτα συμβιβάσιμη με μια ύστερη χρονολόγηση (στην εποχή του Αλεξάνδρου Σεβήρου ο πρώτος, μετά τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. ο δεύτερος). Πρβ. και πιο πρόσφατα J. Rufus Fears, *Silius Italicus, Cataphracti, and the Date of Q. Curtius Rufus*, *CPH* 71 (1976), 214 (-223). Ισχύει λοιπόν τελικά το επιγραμματικό συμπέρασμα του Tarn, *Alexander the Great II*, Cambridge 1948, 112.4: «Curtius' date cannot be decided by style - few questions of fact can».

10. Για τον διοικητή της Κάτω Γερμανίας, που τίποτε δεν δείχνει ότι τον χαρακτήριζαν λογοτεχνικά ενδιαφέροντα, βλ. E. Groag, *RE IV.2* (1901), s.v. Curtius (30), στ. 1870 - 1 και *PIR*², 2 (1936), 1618. Για τον ρήτορα (αυτ., 1619) τίποτε παραπάνω δεν είναι γνωστό: η μνεία του σε ορισμένη θέση μέσα στον κατάλογο ονομάτων του Σουητώνιου υποδεικνύει ότι ο χρόνος δράσης του πέφτει περίπου μέσα στα χρόνια του Τιβέριου ή του Κλαύδιου: πρβ. R. D. Milns, *The Date of Curtius Rufus*, *Latomus* 25 (1966), 503 - 4.

II. Το γενικό πλαίσιο της εποχής του Κούρτιου. Η παραλληλία του τότε πρόσφατου ρωμαϊκού παρελθόντος και της πρώτης εποχής των Διαδόχων.

Είναι γνωστό ότι ο Κούρτιος σε μια παρέκβαση του δέκατου διβλίου των Ιστοριών του (9.1-6) θέλησε ν' αναφερθεί στην εποχή και τον αυτοκράτορά του, δυστυχώς χωρίς να προχωρήσει στην παράθεση ονομάτων, προσώπων και πραγμάτων. Αν και γενικότερου λοιπόν χαρακτήρα, η αναφορά αυτή είναι πολύτιμη, γιατί ακριβώς την ιδέα της υπέβαλε στον συγγραφέα η στενή παραλληλία των γεγονότων της εποχής του προς εκείνα που συνέθεταν το αντίστοιχο τμήμα της ιστορικής του αφήγησης. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για την περιγραφή των πρώτων αγώνων για την διαδοχή του Αλέξανδρου, των προσπαθειών του χιλίαρχου Περόδικκα να επιβληθεί κατ' ουσίαν ως αντιδασιλίας του κυοφορούμενου γιού της Ρωξάνης δίπλα στον πνευματικά καθυστερημένο Φίλιππο Αρριδαίο, που τον είχαν ανακηρύξει βασιλιά και τον υποστήριζαν ο Μελέαγρος και μεγάλο μέρος του στρατού. Στο σημείο που παρεκβαίνει ο Κούρτιος οι διαφορές αυτές, μετά από μερικές συγκρούσεις, έχουν ακριβώς πρόσκαιρα παραμερισθεί και μια συνδιαλλαγή και συνδιαχείριση της αυτοκρατορίας φαίνεται να συμφωνείται μεταξύ των διάφορων, περισσότερο ή λιγότερο φανερών, μνηστήρων της εξουσίας. Αυτό άλλωστε — παρά τη θανάτωση του Μελέαγρου — ήταν και το βασικό περιεχόμενο της λίγο μεταγενέστερης τελικής ρύθμισης της Βαβυλώνας, ουσιαστικά της πρώτης επίσημης διαίρεσης εξουσιών μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, για την οποία μας κατατοπίζει παρακάτω (X.10) ο ίδιος ο Κούρτιος (αλλά και άλλες πηγές)¹¹. Μετά, βέβαια, τις ανάπαυλες αυτές άρχισαν σκληρότεροι οι ανταγωνισμοί των Διαδόχων και συνεχίσθηκαν ως την τελική, πολλαπλή διάσπαση της αυτοκρατορίας του Αλέξανδρου. Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό, ότι στο σημείο αυτό της προσωρινής και πρόχειρης συρραφής των πολλών αλληλοσυγκρουόμενων διεκδικήσεων, που προείκαζε μάλλον παρά συγκάλυπτε την ζοφερή προοπτική εμφύλιων αγώνων για την κατάκτηση της μονοκρατορίας, ο Κούρτιος διέκρινε με τόση διαύγεια τα κύρια χαρακτηριστικά της δικής του πρόσφατης και πικρής ρωμαϊκής πείρας, ώστε παρορμήθηκε να το εκφράσει¹². Η παρόρμηση δεν ήταν αταίριαστη: περιλάμβανε οργανικά την εξύμνηση του αυτοκράτορά του που είχε θέσει τέρμα στην εμφύλια διαπάλη.

Για την παραπέρα εξέταση του προβλήματος και την διακρίδωση του προφανώς κοινού ιστορικού περιγράμματος των δύο εποχών είναι απαραίτητο να θυμηθούμε τώρα στο σύνολό του το σχετικό κείμενο του Κούρτιου: Sed¹³ jam fatis admovēban-

11. Για τις επί μέρους φάσεις και την ανασύσταση αυτής της ιστορικής εξέλιξης πρβ. R. M. Errington, *From Babylon to Tigris: 323 - 320 B.C.*, JHS 90 (1970), 49 κε. (για τη φάση της προσωρινής συνδιαλλαγής: 53 κε.).

12. Τη σημασία αυτής της βασικής «Gedankenverbindung, die den Autor zu der Digression überleitet» τόνισε ιδιαίτερα ο Stroux (σημ. 1), 235. Ο ίδιος προτίμησε τελικά τη χρονολόγηση στα χρόνια του Βεσπασιανού, αναιρώντας ακριβώς εν μέρει τη βασική ερμηνευτική αρχή του και δίνοντας ιδιαίτερη σημασία (αυτ., 243) στη συσχέτιση του χωρίου Πλουτ., Γάλλας I. 6 προς όσα αναφέρει στην παρέκδασή του ο Κούρτιος.

13. Ακριβώς η εισαγωγή της παρέκδασης με το sed συνδέει αντιθετικά και άμεσα όσα θ' ακολουθήσουν με την εικόνα της πρόσκαιρης ειρήνευσης στο στρατό των Μακεδόνων που επισφράγισε την προηγούμενη αφήγηση (X.8.23): ... utrumque agmen, mutua salutatione facta, coitin perpetuum, ut arbitrabantur, concordia et pace firmata.

tur Macedonum genti bella civilia; nam et insociabile est regnum et a pluribus expetebatur. primum ergo collidere vires, deinde disperserunt; et cum pluribus corpus quam capiebat onerassent, cetera membra deficere coeperunt, quodque imperium sub uno stare potuisset, dum a pluribus sustinetur, ruit. Proinde iure meritoque populus Romanus salutem se principi suo debere profitetur, qui noctis quam paene supremam habuimus novum sidus illuxit. Huius, hercule, non solis, ortus lucem caliganti reddidit mundo, cum sine suo capite discordia membra trepidarent. Quot ille tum exstinxit faces! Quot condidit gladios! Quantam tempestatem subita serenitate discussit! Non ergo revirescit solum, sed etiam floret imperium. Absit modo invidia, excipiet huius saeculi tempora eiusdem domus utinam perpetua, certe diuturna posteritas.

Τα βασικά στοιχεία της όλης εικόνας που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι:

α) Η βασιλική / αυτοκρατορική εξουσία τυπικά διαμερίζεται σε περισσότερα του ενός πρόσωπα, πράγμα αντίθετο προς την λογική των πραγμάτων, μια και τα ίδια πρόσωπα δεν παύουν να είναι ανταπαιτητές της όλης εξουσίας. Το γεγονός γίνεται σαφέστερο για την αυτοκρατορία του Αλέξανδρου στα χωρία: ...nam et insociabile est regnum et a pluribus expetebatur..., ... cum pluribus corpus [...] onerassent, cetera membra deficere coeperunt..., ... a pluribus sustinetur... Η αντιστοιχία με τα δεδομένα της πρόσφατης ρωμαϊκής ιστορίας δηλώνεται συνοπτικά και παρακάτω με τη φράση: ... sine suo capite discordia membra trepidarent.

β) Η κατάσταση αυτή οδηγεί τελικά σε φοβερό εμφύλιο πόλεμο τόσο στην περίπτωση της Μακεδονίας (bella civilia, imperium... ruit) όσο και της Ρώμης (non paene suprema, quot ille exstinxit faces! quot condidit gladios! etc.). Την Ρώμη όμως διασώζει (salutem... debere) από την ολοκληρωτική καταστροφή η επικράτηση του αυτοκράτορα που είναι τώρα στο θρόνο, προς τον οποίο και στρέφεται με θαυμασμό και ανακούφιση η σκέψη του Κούρτιου. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά τον χρόνο της συγγραφής του όχι μόνο έχει ανακτήσει πια τις δυνάμεις της, αλλά ανθίζει: non ergo revirescit solum, sed etiam floret imperium. Αυτό το «ευτυχές τέλος» είναι, απ' όσο μπορούμε να διακρίνουμε, και η μόνη ειδοποιός διαφορά της ρωμαϊκής περιπέτειας.

Τελικά δεν έχει – πιστεύω – προσεχθεί όσο θάπρεπε¹⁴ ότι ήδη το γενικό αυτό ιστορικό πλαίσιο δε θα μπορούσε κατ' αρχήν να μας θυμίσει παρά μόνο δύο κρίσιμες φάσεις στην εξέλιξη του principatus: το περίφημο «έτος των τεσσάρων αυτοκρατόρων» (68 - 69) που κατέληξε στην επικράτηση του Βεσπασιανού μετά από σκληρό εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα σε αλληπάλληλους διεκδικητές και βραχύδιους επιβάτες του αυτοκρατορικού αξιώματος (Γάλβας, Όθων, Βιτέλλιος)¹⁵ και τον παρόμοιο

14. Οι παρατηρήσεις, π.χ., του C.A.Robinson, Jr., AJPH 82 (1961), 316 εντοπίζουν εν μέρει το σημείο αυτό: «The choice is not very wide, because we must select an emperor who was preceded by civil wars that threatened the physical existence of the Roman Empire». Ο ίδιος όμως θεώρησε ότι το δίλημμα υπάρχει μεταξύ του Σεπτιμίου Σεβήρου και του Αυγούστου (για τον αποκλεισμό του τελευταίου δλ. παρακάτω), όχι του Βεσπασιανού, προβάλλοντας την τουλάχιστο αμφίβολη άποψη, ότι η φυσική υπόσταση της αυτοκρατορίας δεν κινδύνευσε στις αλυσιδωτές εμφύλιες διαμάχες που ακολούθησαν το τέλος της δυναστείας των Ιουλίων - Κλαυδίων (αυτ., 318)

15. Γι' αυτή την πυκνότητα σε γεγονότα περίοδο της αυτοκρατορικής ιστορίας πρβ.: P.Petit, Histoire générale de l' Empire romain, Paris 1974, 105 κε. · H.Bengtson, Grundriss der römischen

αμείλικτο αγώνα των ετών 193 και 194, όπου οι εφήμεροι αύγουστοι Δίδιος Ιουλιανός, Πεσκένιος Νίγρος και Κλώδιος Αλβίνος κατανικήθηκαν τελικά ο ένας μετά τον άλλο απ' τον Σεπτίμιο Σεβήρο¹⁶. Καμιά ρητορική δεινωση του Κούρτιου δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει ένα παραλληλισμό των μακεδονικών δεδομένων με τον τρόπο ανόδου του Κλαύδιου στην εξουσία όπου δεν υπήρξαν ουσιαστικά ανταγωνιστές ούτε εκδηλώθηκε εμφύλιος πόλεμος¹⁷, ή ακόμη την επικράτηση του Αυγούστου που δεν είχε παρά ένα αντίπαλο στη διεκδίκηση της μονοκρατορίας, ενώ άλλωστε ο αγώνας του Ακτίου παρουσιάζονταν κατά κανόνα ως «εθνικός» και όχι εμφύλιος πόλεμος¹⁸. Παρόμοια ισχύουν και για άλλους αυτοκράτορες που η εποχή τους θεωρήθηκε κατά καιρούς ως πιθανός χρόνος συγγραφής του Κούρτιου¹⁹.

Θα πρέπει επίσης να λάβουμε υπ' όψη, ότι δεν χρειάζεται ν' αναζητήσουμε παρόμοιες συνθήκες και μετά το 224 μ.Χ., το έτος δηλ. της κατάλυσης του βασιλείου των Πάρθων. Παρά μια σχετικά πρόσφατη προσπάθεια ν' αναιρεθεί ακόμη κι αυτός ο *terminus ante quem*²⁰, η μνεία του κράτους των Πάρθων ως σοβαρού κινδύνου (βλ. παρακάτω) για τη Ρώμη στο έργο του Κούρτιου δεν μπορεί να εξηγηθεί διαφορετικά.

Geschichte, I³, München 1982, 326 κε. (με παραπέρα βιβλ.).

16. Πρβ. Petit, ό.π. 326 κε.· Bengtson, ό.π. 384 κε. Την πληρέστερη και εγκυρότερη σήμερα εικόνα της ίδιας ιστορικής φάσης δίνει η μονογραφία του Ant. Birley, *Septimius Severus*, London 1971, κεφ. XI - XIII (σ. 152 κε.).

17. Περίπου δύο μέρες μεσολάβησαν ανάμεσα στη δολοφονία του Καλιγούλα και την αναγόρευση του Κλαύδιου σε *princeps* απ' τη σύγκλητο. Στο διάστημα αυτό τους συγκλητικούς φαίνεται ότι απασχόλησαν τόσο η δυνατότητα να μεταβάλουν το καθεστώς και ν' αποκαταστήσουν την *res publica* του παλιού καλού καιρού όσο και διάφορες υποψηφιότητες για τη συνέχιση του *principatus*, που δεν ξεπέρασαν όμως το στάδιο των θεωρητικών αντεγκλήσεων και ακαταστάλαχτων αυτοσχεδιασμών: Κάσιος Δίωνας 60.1.1 και 15.1· Suet., *Cal.* 60, *Cl.* 10.3, 11.1 και *Galba* 7.1· Ίώσηπ., Ίουδ. Ἀρχ. 19.114 - 266 (ιδ. 250 - 3) και Ίουδ. Πόλ. 2.204 - 14 (ιδ. 205). Πρβ. παραπέρα V.M.Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge (Mass.) 1940, 52.

18. Πρβ. R.Syme, *The Roman Revolution*, Oxford 1952², κεφ. XX: «*Tota Italia*» (ιδ. 287 κε.).

19. Η άνοδος, π.χ., του Τραϊανού στο αυτοκρατορικό αξίωμα πραγματοποιήθηκε χωρίς οποιουδήποτε κλυδωνισμούς. Δεν μπορούμε εξ άλλου να συνδυάσουμε το γενικό πλαίσιο του Κούρτιου με την κρίσιμη κατάσταση που είχε δημιουργήσει η αντίθεση Νέρβα και πραιτωριανών το 97, της οποίας την ειρηνική διέξοδο αποτέλεσε ακριδώς η υιοθέτηση και αναγόρευση σε *καίσαρα* (δηλ. ορισμένο διάδοχο) του Τραϊανού· στη φάση εκείνη αποφεύχθηκε τελικά ο εμφύλιος πόλεμος, αν και φαίνεται ότι συζητήθηκε σοβαρά το ενδεχόμενο να γίνει διάδοχος του ηλικιωμένου Νέρβα ο M.Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus: βλ. τη μελέτη των G.Alföldy - H.Halfmann, *Chiron* 3 (1973), 331 κε. ιδ. 361 - 9. Την άποψη για τη χρονολόγηση του Κούρτιου στα χρόνια του Τραϊανού υποστήριξαν εκτός απ' τον Bosworth (σημ. 3) και άλλοι παλιότερα: πρβ. Müttzell (σημ. 4), LXXV - VII· Schanz - Hosius (σημ. 1), 598.

Ένα ακόμη παράδειγμα: η καθ' όμοιο τρόπο, δηλ. χωρίς εμφύλιο πόλεμο (στη θανάτωση του Ελαγάδαλου, της μητέρας του Σοαμίιδας και μελών του στενότερου κύκλου τους σίγουρα δεν μπορούσαν ν' αποδοθούν τέτοιες διαστάσεις, βλ. Κάσ. Δίωνα 80.20 - 1· Ηρωδ. 5.8.8 - 9· SHA, *Elag.* 16.5 - 17.3, 18.2) και αναμέτρηση με ανταπαιτητές απόκτηση της εξουσίας απ' τον Αλέξανδρο Σεβήρο δεν επιτρέπει επίσης την χρονολόγηση στην εποχή του, που πρότειναν άλλοι: βλ. (π.χ.) R.B.Steele (σημ. 9), 423.

20. J.R.Fears, *Parthi in Q.Curtius Rufus*, *Hermes* 102 (1974), 623 - 5. Πρβ. την πειστική ανάλυση των σχετικών χωρίων του Κούρτιου απ' τον Atkinson (σημ. 2), ιδ. 21 - 3.

Επομένως το πρόβλημα περιορίζεται τώρα καθαρά στο δίλημμα: Βεσπασιανός ή Σεπτίμιος Σεβήρος. Ας δούμε πρώτα ακριβέστερα, αν και πως μπορούν να προσαρμωθούν τα στοιχεία της ανόδου των δύο αυτών αυτοκρατόρων στο γενικό ιστορικό πλαίσιο που διαπιστώσαμε στην παρέκβαση του Κούρτιου.

III. Συνδυασμός του γενικού ιστορικού πλαισίου με τις επί μέρους χρονικές ενδείξεις.

Όπως σημειώθηκε ήδη, η πολλαπλή διεκδίκηση της αυτοκρατορικής εξουσίας και η οδυνηρή εμπειρία ενός παρ' ολίγο μοιραίου εμφύλιου πολέμου είναι κοινά στοιχεία ανάμεσα στην εικόνα που μας σκιαγραφεί ο Κούρτιος και τα γεγονότα του 69 μ.Χ., τα οποία οδήγησαν στην ίδρυση της δυναστείας των Φλαβίων. Ωστόσο ευθύς εξ αρχής μπορούμε να εντοπίσουμε μια ουσιαστή διαφορά: το στοιχείο του τυπικού και παροδικού μερισμού της εξουσίας μεταξύ των αμετανόητων μνηστήρων της, που αποτελεί ακριβώς την αφετηρία της παρέκβασης του Κούρτιου, δεν συναντάται καθόλου έστω και μερικά, στον αγώνα διαδοχής του Νέρωνα. Γνωρίζουμε βέβαια ότι ο Όθωνας πρότεινε στον Βιτέλλιο να μοιράσουν την αυτοκρατορία (ο Βιτέλλιος θα γινόταν *consors imperii*) και να συμπεθεριάσουν, αλλά η πρόταση απορρίφθηκε²¹. Επομένως ένα βασικό στοιχείο του κοινού ιστορικού πλαισίου τόσο της εποχής των διαδόχων όσο και της αντίστοιχης ρωμαϊκής περιόδου που υπαινίσσεται ο Κούρτιος λείπει τελείως απ' την φάση επικράτησης του Βεσπασιανού.

Το ίδιο όμως στοιχείο αποτελεί ένα ουσιαστή σταθμό της πορείας του Σεπτίμιου Σεβήρου προς την εξασφάλιση της μονοκρατορίας. Γνωρίζουμε δηλ., ότι ο Σεπτίμιος Σεβήρος φρόντισε το 193 να συνάψει συμφωνία με τον ισχυρότατο διοικητή της Βρετανίας και πιθανότατο — όπως έγινε φανερό στη συνέχεια — συνδιοικητή της υπέρτατης εξουσίας Κλώδιο Αλβίνο, βάσει της οποίας ο τελευταίος πήρε τον τίτλο του καίσαρα, δηλ. του διάδοχου, και υιοθετήθηκε επίσημα απ' τον Σεβήρο²². Η προσωρινή αυτή συνδιαλλαγή ήταν απαραίτητη για τον Αφρικανό αυτοκράτορα, ώστε να στρέψει όλες του τις δυνάμεις κατά του δεύτερου χρονικά, και πολύ σοβαρού, αντιπάλου του, του Πεσκέννιου Νίγρου, που είχε αναγορευθεί αύγουστος στη Συρία και υποστηριζόταν με φανατισμό στις ανατολικές επαρχίες²³. Όταν και ο

21. Βλ. Suet., *Otho*, 8.1 και Κάσσ. Δίωνα 64.10. Πρβ. Tac., *Hist.* 1.74.1 και G.E.F.Chilver, *A Historical Commentary on Tacitus' Histories*, I-II, Oxford 1979, 136.

22. Βλ. Κάσσ. Δίωνα 73.15.1 και 75.4.1· Ηρωδ. 2.15.1 - 5. Πρβ. A.V.Wotawa, *RE* IV.1 (1900), s.v. *Clodius* (17), 70 κε., όπου αναφέρονται και οι σχετικές επιγραφικές και νομισματικές πηγές και απορρίπτεται δικαιολογημένα η μαρτυρία των SHA, Alb. 1.1 (πρβ. αυτ., *Nig.* 2.1, 8.1), ότι ο Αλβίνος αναγορεύθηκε *imperator* ήδη μετά τη δολοφονία του Περίνακα και την ανακήρυξη του Δίδου Ιουλιανού σε αυτοκράτορα. Παραπέρα: Birley (σημ. 16), 159· C.R.Whittaker, *Herodian* (Loeb Cl. L.), I (1969), σ. 245.3.

23. Πρβ. W.Reusch, *RE* XIX.1 (1937), s.v. *Pescennius* (2), 1086 κε. και την διδλογογραφία που δίνεται παραπάνω (σημ. 16). Για την υποστήριξη του Νίγρου στην Ανατολή (πρβ. *Eutr.* 8.18: ...*qui in Aegypto et Syria rebellaverat...*) και τον ενθουσιασμό των οπαδών του είναι χαρακτηριστικές: α) η μαρτυρία του Κάσσιου Δίωνα (75.6.2α), ότι μετά τις πρώτες επιτυχίες των στρατευμάτων του Νίγρου στην περιοχή της Περίνθου ο τελευταίος προσφωνούνταν πανηγυρικά Αλέξανδρος, β) η επιγραφή «του κυρού Νίγρου η πόλις» που υποδέχθηκε τον Σεπτίμο Σεβήρο κατά την νικηφόρο είσοδό του στην Αλεξάνδρεια, παρά — φυσικά — τις επιτήδειες αναδιπλώσεις των Αλεξανδρέων: Σούδα, s.v. Σεβήρος (181, σ.335 Adler)· Μαλάλας, 293.9 - 15 Dindorf.

αντίπαλος αυτός κατατροπώθηκε στο γεμάτο μνήμες πεδίο μάχης της Ισού (Απρίλης του 194) και αντιμετώπισθηκαν σε μια πρώτη εκστρατεία οι Πάρθοι (βλ. παρακάτω), ο Σεπτίμιος Σεβήρος μπορούσε πια να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς του στη Δύση. Η αμοιβαία καχυποψία ξέσπασε σ' ανοιχτή αναμέτρηση: τα στρατεύματα του Σεβήρου κήρυξαν επίσημα «εχθρό» (hostis) τον Αλβίνο, τον οποίο λίγο αργότερα τα στρατεύματα της Βρετανίας αναγόρευαν αυτοκράτορα. Η νέα αυτή απόδειξη ότι *insociabile est regnum* (και, φυσικά, *imperium*) κατά την έκφραση του Κούρτιου, στοίχισε στην αυτοκρατορία μια δεύτερη σκληρή φάση εμφύλιου πολέμου που κρίθηκε με την ήττα και τον θάνατο του Αλβίνου στη Λυών (Φεβρουάριος 197) και επισφραγίστηκε με απηνείς προγραφές των οπαδών του. Επομένως ακριβώς ο τελευταίος και αποφασιστικός αγώνας του Σεπτιμίου Σεβήρου για την εδραίωση της αρχής του ταιριάζει απόλυτα και στο πρώτο από τα δύο βασικά στοιχεία του ιστορικού πλαισίου που σημειώσαμε παραπάνω²⁴.

Αν η διαπίστωση αυτή ως προς το γενικό πλαίσιο του Κούρτιου επιτρέπει αποκλειστικά την χρονολόγηση στην εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου, θα είναι τώρα χρήσιμο να εξετάσουμε μια σειρά άλλων χρονικών ενδείξεων των *Historiae* που ταιριάζουν καλύτερα στην ίδια εποχή παρά στα χρόνια του Βεσπασιανού και μπορούν να εδραιώσουν το αρχικό συμπέρασμα.

1) Το ξανάθισμα της αυτοκρατορίας ως σχήμα στη σκέψη και την έκφραση των συγχρόνων.

Η έκφραση *non revirescit solum, sed etiam floret imperium* είναι οπωσδήποτε κάτι πολύ πιο προχωρημένο απ' την προπαγανδιστική φράση «*Roma resurgens*» που συναντάμε σε νομίσματα του Βεσπασιανού — η οποία άλλωστε φαίνεται ν' αποτελεί απλή αναπροσαρμογή του συνθήματος «*Roma renascens*» στη νομισματοκοπία του Γάλδρα²⁵. Η εικόνα όμως της νέας ανθοφορίας (και καρποφορίας) του ρωμαϊκού κόσμου²⁶ ξανασυναντιέται με πολύ παραστατική και έντονη μορφή στο έργο του

24. Τη δυνατότητα να συσχετισθεί η φράση *insociabile est regnum* με τον προσωρινό συμβιβασμό Σεπτιμίου Σεβήρου και Αλβίνου πρόσεξε ήδη ο F. Altheim (βλ. σημ. 68), δεν φαίνεται όμως να συνειδητοποίησε την κεντρική θέση που κατέχει το στοιχείο του προσωρινού μερισμού της εξουσίας στην όλη σειρά σκέψεων της παρέκβασης και στο αντίστοιχο πρόβλημα χρονολόγησης του συγγραφέα.

25. Βλ. H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, I (1923), σ. CXCI, CCIV, CCXI - II, 291.9 - 11, 312 - 3.25 - 8, 339 - 40.178 - 184α, 346.209 - 210, 350.229 (Γάλδρας), πρβ. και CCXXIX (Βιτέλλιος)· II (1930), σ. LX, LXIII, 87.425, 121.565 - 6, 136.620, 194.793, 202.812 (Βεσπασιανός). Το σύνθημα *Roma renascens* ξαναπαρουσιάζεται στα νομίσματα του Νέρβα, αυτ., III (1936), σ. 15.92 κ.α.

Πρβ. Atkinson (σημ. 2), 33-4.

26. Η εικόνα αυτή δεν φαίνεται εξ άλλου να είναι ούτε γενικότερα συχνή στη λατινική λογοτεχνία. Ως τώρα μπόρεσε να επισημανθεί με πολύ όμοια μορφή (R. Verdière, *Quinte - Curce, écrivain péronien*, WS 79 (1966), 490 - 509, εδώ 505) μόνο στους στίχους του ποιητή της εποχής του Νέρωνα Calpurnius Siculus, Buc. IV.90-2, 107-16, που διακρίνουν με παραστατικές εικόνες μια άγονη και μια γόνιμη φάση στην παραγωγή της γης, προσδίνοντας και στις δύο ένα καθαρά πολιτικό περιεχόμενο (αναγέννηση της αυτοκρατορίας χάρη στον ηγεμόνα της). Φυσικά, η ομοιότητα αυτή δεν αρκεί, για να χρονολογήσουμε τον Κούρτιο στην εποχή του Νέρωνα, όπως πρότεινε ο Verdière (αυτ.). Ας σημειωθεί ότι α) φράση του απλού τύπου *revirescit imperium*

Τερτυλλιανού. Συγκεκριμένα στο *De pallio*, που ανάγεται στα χρόνια της συναρχίας (209 - 211) του Σεπτίμιου Σεβήρου και των δύο γιών του Καρακάλλα και Γέτα²⁷, βρίσκουμε το πανηγυρικό χωρίο: *Quantum reformavit orbis saeculum istud! Quantum urbium aut produxit aut auxit aut reddidit praesentis imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in unum favente, quot census transcripti, quot populi repurgati (al.: repugnati), quot ordines illustrati, quot barbari exclusi! Revera orbis cultissimum huius imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis et cacto et rubo subdolae familiaritatis convulso, et amoenus super Alcinoi pometum et Midae rosetum*²⁸.

Η νοητική και φραστική συνάφεια με το κείμενο του Κούρτιου είναι, νομίζω, απαραγνώριστη²⁹. Παρόμοιες εκφράσεις για την κατάσταση της αυτοκρατορίας στην πρώιμη εποχή των Σεβήρων χρησιμοποιεί ο Τερτυλλιανός και στο *De anima*³⁰.

συναντιέται ήδη στον Florus Epit. I, pr., 8: «... senectus imperii quasi reddita iuventute reviruit», β) από τα παραδείγματα φράσεων του τύπου *imperium floret* που μνημονεύονται στον *Thes. Linguae Latinae*, τ. VI.1 (1912), s.vv. *floreo*, II. 2.α και *florens*, II.2.α κανένα εκτός απ' το χωρίο του Κούρτιου δεν αναφέρεται σε άναδυνάμωση και αναγέννηση της αυτοκρατορίας.

27. Η χρονολόγηση βασίζεται στη μνεία της *praesentis imperii triplex virtus* στο ίδιο χωρίο. Με βεβαιότητα μπορεί ν' αποκλεισθεί η υπόθεση, ότι η υπονοούμενη τριάδα (προφανώς ειρηνικού και ενιαίου χαρακτήρα) ήταν οι αλληλομαχόμενοι Δίδιος Ιουλιανός, Πεσκέννιος Νίγρος και Σεπτίμιος Σεβήρος, ώστε το έργο να πρέπει να χρονολογηθεί στο 193. Πρβ. Schanz - Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, III³ (1922), 300 και Gerlo (βλ. επόμ. σημ.). 37 - 45. Έτσι πρόσφατα και: T.D.Barnes, *Tertullian. A Historical and Literary Study*, Oxford 1985², 329. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο Σεπτίμιος Σεβήρος και οι δύο γιοί του αναφέρονταν αρκετά συχνά ως Αύγουστοι (Auggg.) σε επιγραφές, κατά τα 2/3 από την Αφρική, ήδη προ του 209 (: η αναγόρευση και του Γέτασε αύγουστο): βλ. J.Fitz, *Augusti tres avant 209*, *Alba Regia* 17 (1979), 49-58.

28. II.7= Aloïs Gerlo, Q.S.Fl.Tertullianus, *De pallio*. Kritische Uitgave met Vertaling en Commentaar, Wetteren 1940 (κριτική έκδοση με εισαγωγή, μετάφραση και ερμηνευτικό υπόμνημα στα φλαμανδικά), σ. 70. Προσιότερη έκδοση: *Patr. Lat.*, II, 1036.

29. Εκτός από την αντιστοιχία των εικόνων *imperium floret* - *orbis cultissimum imperii rus*, *amoenus super Alcinoi pometum* et *Midae rosetum* πρέπει να σημειωθεί η σαφής παράλληλη μνεία και στα δύο κείμενα μιας προηγούμενης ταραγμένης εποχής, που στον Τερτυλλιανό δηλώνεται με τη φράση *eradicato omni aconito hostilitatis*. Μια άλλη νοητική ενότητα αποτελεί στον Τερτυλλιανό η *subdola familiaritas*, για τον συσχετισμό της οποίας με τη φράση *absit modo invidia* στον Κούρτιο βλ. παρακάτω.

Τέλος, οι συχνές επαναλήψεις του *quot* και *quantus* στα δύο κείμενα τονίζουν την κοινή αίσθηση μιας περιόδου μεγάλων γεγονότων και έντονων μεταβολών, αν και στον μεν Κούρτιο γίνεται κυρίως αναφορά σε εμφυλιοπολεμικές στον δε Τερτυλλιανό σε ειρηνικές εμπειρίες. Η μερική αυτή αντίθεση θα μπορούσε να εξηγηθεί άριστα ως έκφραση μιας χρονικής ακολουθίας: ο Κούρτιος αναφέρεται στην αυτοκρατορία που αρχίζει να ξανανθίζει μετά τα χρόνια της πολεμικής δοκιμασίας (δηλ. γύρω στο 204, βλ. παρακάτω), ο Τερτυλλιανός περιγράφει μια πιο προχωρημένη κατάσταση ειρήνης (γύρω στο 210). Ίσως και το *saeculum istud* του τελευταίου να εννοεί ακριβώς όχι γενικότερα την «γενιά αυτή», αλλά ειδικότερα «αυτόν τον αιώνα», δηλ. τα λίγα γεμάτα χρόνια που είχαν διαρρεύσει απ' την είσοδο του νέου *saeculum* το 204 (βλ. παρακάτω). Οπωσδήποτε όμως δεν μπορούμε ν' αποκλείσουμε, ότι διαφέρει απλώς η οπτική γωνία, κάτω απ' την οποία έβλεπαν την ίδια σύγχρονη κατάσταση οι δύο συγγραφείς.

30. 30.3 (έκδ. J.H.Waszink, Amsterdam 1933, σ.112): *certe quidem ipse orbis in promptu est cultior de die et instructor pristino... solitudines famosas retro fundi amoenissimi oblitteraverunt, silvas arva domuerunt, feras pecora fugaverunt, arenae seruntur...* Το έργο ανάγεται μάλλον στα χρόνια γύρω στο 211, πρβ. Schanz - Hosius (σημ. 27), 321. Χωρίς να λάβει επίσης υπόψη του αυτό

2) Η επικαιρότητα του παρθικού κινδύνου

Σε διάφορα σημεία των Ιστοριών του ο Κούρτιος παρουσιάζει και τονίζει την έκταση και την ισχύ του βασιλείου των Πάρθων³¹, όπως π.χ. στο χωρίο που αναφέρει, ότι αυτό το κάποτε αφανές φύλο κυβερνάει τώρα όλους τους πληθυσμούς πέρα απ' τον Τίγρη και τον Ευφράτη ως την Ερυθρά θάλασσα³² (VI. 2.12). Πόσες όμως και ποιές σκέψεις προκαλούσε στους Ρωμαίους της εποχής του Κούρτιου η παρθική απειλή δείχνει εύγλωττα ένα άλλο χωρίο (VII.10.16), όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στην ίδρυση ελληνικών πόλεων στην περιοχή της Μαργιανής και μελαγχολικά παρατηρεί, ότι οι πόλεις αυτές έπαψαν πια να είναι, όπως τότε, σημεία ανάσχεσης των υποταγμένων λαών της Ανατολής και, ξεχνώντας την καταγωγή τους, *serviunt quibus imperaverunt*.

Στα χρόνια του Βεσπασιανού οι σχέσεις της Ρώμης με τους Πάρθους σημείωσαν φάσεις παροδικής έντασης που δεν οδήγησαν όμως σε πολεμική αναμέτρηση: απ' την στέψη του Τιριδάτη από τον Νέρωνα το 66 μ.Χ. μέχρι τα τελευταία χρόνια του Τραιανού οι ρωμαιοπαρθικές σχέσεις χαρακτηρίζονται γενικά από ένα κλίμα σχετικής ανοχής και ύφεσης³³.

Τελείως διαφορετικά ήταν δέβια τα πράγματα στην εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου που χρειάστηκε να διεξαγάγει δυο πεισματώδεις πολέμους κατά των Πάρθων (194 - 5 και 197 - 9), πετυχαίνοντας τελικά να προωθήσει τα ρωμαϊκά σύνορα πέρα απ' τον Ευφράτη και να δημιουργήσει τη νέα επαρχία της Μεσοποταμίας³⁴. Σε μια τέτοια περίοδο αιχμής των ρωμαιο - παρθικών σχέσεων, οπότε ακριβώς η διεκδίκηση της Ανάτολης απ' τους Πάρθους πλησίαζε αναγκαστικά περισσότερο τους Ρωμαίους και τους συνέδεε με την παράδοση του Αλέξανδρου, θα ταίριαζε απόλυτα η συγγραφή του Κούρτιου³⁵. Η παρατήρησή του δε για τους αμνησιπάτριδες ελληνιστικούς πληθυσμούς στο βασίλειο των Πάρθων θα ήταν μια κατανοητότατη ιδεολογική αιχμή προορισμένη να κεντρίσει την ιστορική μνήμη και συνείδησή τους.

το χωρίο ο M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1957, II, 714¹⁷ θέλησε να υποτιμήσει την αξία της μαρτυρίας του *De pallio* και να την περιορίσει μάλλον μόνο στα δεδομένα της Αφρικής. Πρβ. όμως π.χ. πρόσφατα και τις παρατηρήσεις του D. H. French, *Epigraphica Anatolica* 8 (1986), 87 για την αισθητή βελτίωση του οδικού συστήματος στην Μικρά Ασία επί της αρχής του Σεπτιμίου Σεβήρου.

31. IV.12.11, V.7.9, V.8.1, VI.2.12, VII.10.16.

32. Ο γεωγραφικός όρος «Ερυθρά θάλασσα» (*Rubrum mare*) περιλάμβανε δέβια για τους αρχαίους το ΒΔ. τμήμα του Ινδικού Ωκεανού με την σημερινή Ερυθρά θάλασσα και τον Περσικό κόλπο· πρβ. πρόχειρα: H. Treidler, *Kleiner Pauly*, 2 (1967), s.v. *Erythra thalatta*, στ. 366 κ.ε.

33. Πρβ. K.-H. Ziegler, *Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich*, Wiesbaden 1964, 73-81, 97-104· G. Wirth, *Rom, Parther und Sassaniden*, *AntSoc* 11/12 (1980/1981), ιδ. 317.

34. Πρβ. Birley (σημ. 16), 181-4, 201-5· Bengtson (σημ. 15), 388-9.

35. Στο χωρίο V.7.9 ο Κούρτιος, με αφορμή τον εμπρησμό και την καταστροφή της Περσέπολης απ' τον Αλέξανδρο (330), μνημονεύει: *alias urbes vastavere Macedonum reges, quas nunc habent Parthi; huius (sc. Persepolis) vestigium non inveniretur, nisi Araxes amnis ostenderet*. Για τον Korzeniewski (σημ. 4), 48 κε. και τον Atkinson (σημ. 2), 23 η αναφορά αυτή σε πόλεις «που έχουν τώρα οι Πάρθοι» δεν μπορεί να συμβιβασθεί με την διαμόρφωση του πολιτικού χάρτη ιδίως μετά την δεύτερη (197-9), νικηφόρο εκστρατεία του Σεπτιμίου Σεβήρου εναντίον των Πάρθων, κατά την οποία περιήλθαν στους Ρωμαίους η Βαβυλών και η Κτησιφών. Η άποψη αυτή δεν ευσταθεί, γιατί ο Κούρτιος ενδιαφέρεται εδώ απλώς να τονίσει την αντίθεση ανάμεσα

3) Η παρέκβαση για την ιστορία της Τύρου (IV.4.19-21)

Ο Κούρτιος μετά την διεξοδική του περιγραφή της πολιορκίας και της καταστροφής της Τύρου από τον Αλέξανδρο (IV. 2-4.18) ανατρέχει στην ιστορία της πόλης, που ήταν *vetustate originis et crebra fortuna varietate insignis*. Μνημονεύει την ίδρυσή της, τις θαλασσινές της δραστηριότητες, την δημιουργία αποικιών της σ' όλο τον κόσμο (αναφέρει, μεταξύ άλλων, την Καρχηδόνα) και τους λόγους γι' αυτή την εξάπλωση, που τους αναζητεί είτε στην αντιμετώπιση της δημογραφικής διόγκωσης της πόλης είτε στους συχνούς σεισμούς που εξώθησαν τους κατοίκους (προφανώς όχι όλους) ν' αναζητήσουν καινούργιες πατρίδες. Και ο Κούρτιος επιλέγει: *Multis ergo casibus defuncta et post excidium renata nunc tandem longa pace cuncta refovente sub tutela Romanae mansuetudinis acquiescit*.

Αν δεχόμασταν εδώ ότι η έκφραση *post excidium renata* αναφέρεται αποκλειστικά στην άλωση της Τύρου απ' τον Αλέξανδρο, τον εμπρησμό της πόλης και την εξόντωση των κατοίκων της, αλλά και στο γεγονός, ότι η ίδια ξαναπαρουσιάζεται σύντομα μέσα στα αμέσως επόμενα χρόνια³⁶, θα έπρεπε να υποθέσουμε, ότι ο Κούρτιος

σε άλλες πόλεις που ο Αλέξανδρος τις λεηλάτησε, αλλά δεν έπαψαν να υπάρχουν και βρίσκονταν πια στην εποχή του συγγραφέα υπό την κυριαρχία των Πάρθων, και την Περσέπολη που δεν αναδύσασε ποτέ. Εξ άλλου η μεν Βαβυλών δεν είχε λεηλατηθεί απ' τον Αλέξανδρο (πρβ. Αρρ., Αν. 3.16.3-5· Διόδ. 17.64.3-6· Curt. V.1.17 κ.ε.), η δε Κτησιφών μαρτυρείται για πρώτη φορά — και μάλλον ιδρύθηκε — στα ελληνιστικά χρόνια (πρβ. πρόχειρα K.Ziegler, *Kleiner Pauly*, 3 (1969), s.v. *Ktesiphon* (2), στ. 369 - 70). Αν πάλι το *vastavere* είναι μια υπερβολή του Κούρτιου και δηλώνει απλώς την αρπαγή και συγκέντρωση των θησαυρών που υπήρχαν στις χωρίς μάχη κατακτημένες πόλεις της Περσίας και Μηδίας (πρβ. ιδ. Στράβ. 15.731), ανάμεσα στις τελευταίες ήταν οπωσδήποτε και, π.χ., τα Σούσα και τα Εκβάτανα που βρίσκονταν στα εδάφη των Πάρθων (πέρα απ' τον Τίγρητα) και μετά τις νίκες του Σεπτιμίου Σεβήρου.

Επίσης ο γεωγραφικός καθορισμός των υπηκόων των Πάρθων της εποχής του Κούρτιου (VI.2.12) ως εκείνων *qui post Euphraten et Tigrim amnes siti Rubro mari* (βλ. παραπάνω) *terminantur* δεν αντιβαίνει προς την ύπαρξη και τα όρια της ρωμαϊκής επαρχίας της Μεσοποταμίας, που αποτέλεσε (199) τον καρπό της δεύτερης εκστρατείας κατά των Πάρθων, μια και η επαρχία αυτή δεν καταλάμβανε όλο τον ενδιάμεσο χώρο των δυο ποταμών (πρβ. F.Schachermeyr, *RE XV.1* (1931), s.v. *Mesopotamien*, στ. 1158 - 60). Ο Ηρωδιανός (4.11.2) σημειώνει ότι το καλοκαίρι του 216 ο Καρακάλλας εισέλασε στη χώρα των Πάρθων, «διαβάς τους ποταμούς ακολύτως»· προφανώς η ρωμαϊκή επικυριαρχία μεταξύ Ευφράτη και Τίγρητα δεν θεωρούνταν και τότε αναμφισβήτητη. Αντίθετα (χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψη τα παραπάνω στοιχεία): Devine (σημ. 5), 147.

Γενικότερα αξίζει να παρατηρηθεί, ότι αυτή η συμφιλίωση και επικαιρότητα της μακεδονικής (και ευρύτερα της ελληνικής) στρατιωτικής παράδοσης για τους Ρωμαίους ως αντιπάλους των Πάρθων (και έτσι συνεχιστές του παλιού ανταγωνισμού Δύσης - Ανατολής) κέντρισε ήδη παλιότερα την γραφίδα ιστορικών στην ρωμαϊκή Ανατολή: πρβ. τον προς τον Μάρκο Αυρήλιο και τον Λούκιο Βήρο κατά τον πόλεμό τους εναντίον των Πάρθων (161 - 166) απευθυνόμενο πρόλογο των «Στρατηγημάτων» του Πολύαινου (I, ρτ., 1 - 2) και την όλη σύλληψη των «Παρθικών» και της βιογραφίας του Αλέξανδρου απ' τον Αρριανό, που συνδέεται στενά με την εποχή του Τραιανού και τη νέα ένταση στις σχέσεις της ρωμαϊκής Δύσης με την παρθική Ανατολή (πρβ. την σημαντική μελέτη του G.Wirth, *Arrian und Traian. Versuch einer Gegenwartsdeutung*, *StCl 16* (1974), ιδ. 197 κ.ε.).

36. Ο A. Lemaire, *RN 18* (1976), 19 -20 κατέληξε κατά την ερμηνεία ορισμένων σειρών νομισμάτων της Τύρου και της Άκκας (*Akko*) στο συμπέρασμα, ότι ο Αλέξανδρος διατήρησε στο

κάνει με την υπόλοιπη φράση ένα χρονικό (και λογικό) άλμα πάνω από όλη την ελληνιστική εποχή, στην οποία γνωρίζουμε ότι η Τύρος άκμασε και πάλι, για να φθάσει ως τα χρόνια της *raha romana* που «επί τέλους» (*tandem*) θα επέτρεπε και στην πόλη αυτή να γνωρίσει νέα πρόοδο (*reflorente*). Δεν χρειάζεται όμως να καταλογίσουμε στον Κούρτιο μια τέτοια υπεραπλούστευση της ιστορίας της πόλης. Πολύ λογικότερο είναι να δεχθούμε ότι η όλη έκφραση *multis casibus defuncta et post excidium genata* υπαινίσσεται όχι μόνο το απώτερο αλλά και το πιο πρόσφατο παρελθόν της πόλης, ώστε τόσο το χρονικό σημείο της τελευταίας καταστροφής της όσο και εκείνο της νέας ακμής της υπό τους Ρωμαίους να βρίσκονται πλησιέστερα προς τον χρόνο της συγγραφής. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε, ότι ο Κούρτιος σπάνια αναφέρεται τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν μας πόλης, ώστε είναι εύλογο να υποθέσουμε εδώ κάποιο επίκαιρο λόγο και γι' αυτή την παρέκβαση³⁷.

Μάταια θ' αναζητήσουμε κάτι πειστικό στην εποχή του Βεσπασιανού, που στον Ιουδαϊκό του πόλεμο ξέρουμε απλώς ότι είχε συμμάχους του τους Τυρίους χωρίς όμως αυτό να σημαίνει και ιδιαίτερη διατάραξη της γαλήνης ή περιπέτειες της πόλης³⁸. Τα πράγματα είναι και πάλι πολύ διαφορετικά στην εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου: η στρόφη της πόλης με το μέρος του Σεβήρου είχε τότε ως συνέπεια νέο εμπρησμό, λεηλασία και σφαγή των κατοίκων της (193)³⁹. Γρήγορα όμως η Τύρος ανέλαβε χάρη στην ευγνώμονα εύνοια του Σεβήρου που την ανήγαγε σε *colonia*, εξείρεσε τα εδάφη της απ' την φορολογία (*ius Italicum*) και το 198 την έκανε πρωτεύουσα της νέας επαρχίας Συρίας Φοινίκης⁴⁰. Καταλαβαίνει λοιπόν κανείς πόση επικαιρότητα πρέπει να είχε το ξαναζωντάνεμα της φοινικικής πόλης στα τελευταία χρόνια του δεύτερου ή τα πρώτα του τρίτου αι. μ.Χ.

Η έκφραση τώρα *longa pace*, όπως όλοι οι χρονικοί προσδιορισμοί, επιδέχεται μια

χρόνο της Τύρου τον βασιλιά Αζέμιλκο και η πόλη δεν έπαψε να υφίσταται μετά την άλωση. Τη σύντομη αναδίδωση της πόλης ήδη από τα χρόνια του Αλέξανδρου παραδίδει και ο Just., 18.3.19-4.1. Μαρτυρίες για την ύπαρξη της Τύρου στα πρώτα χρόνια μετά τον Αλέξανδρο: Διόδ. 18.37.3-4 (321), 19.58.1 και 61.5 (πολιορκία της πόλης επί δέκα τρεις μήνες, 314-3, από τον Αντίγονο τον Μονόφθαλμο).

37. Αυτό συμβαίνει ακριβώς με την Περσέπολη και άλλες πόλεις που το παρθικό παρόν τους αντιδιαστέλλεται προς την ανυπαρξία εκείνης (V.7.8-9, πρβ. παραπάνω), τα Εκβάτανα που αναφέρονται ως θερινή έδρα των Πάρθων βασιλιάδων (V.8.1), και τις πόλεις που είχε ιδρύσει στην Ανατολή ο Αλέξανδρος, ήταν τώρα υποταγμένες στους Πάρθους (VII.10.16, πρβ. 6.27) και η υπόμνηση της καταγωγής τους ήταν χρήσιμη (πρβ. παραπάνω). Δεν είναι λοιπόν πειστική η προσπάθεια του J. Rufus Fears (σημ. 9), 219-21 να αμφισβητήσει την επικαιρότητα της παρέκβασης για την Τύρο.

38. Ιωσ., Ιουδ. Πόλ. 2.18.5, § 478: «... και Τυρίοι συχνούς (sc. Ἰουδαίους) μὲν διεχειρίσαντο, πλείους δ' αὐτῶν δεσμῶτας ἐφρούρουν...». Πρβ. Atkinson (σημ. 2), 24.

39. Ηρωδ. 3.3.3-5.

40. Βλ. O. Eissfeldt, RE VII. A2 (1948), s. v. Tyros (3), στ. 1900. A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971², 287. Η άποψη ότι η φράση «sub tutela Romanae mansuetudinis» προϋποθέτει περίοδο που η Τύρος δεν ήταν αυτόνομη και έτσι αντιβαίνει στην ιδιότητά της ως *colonia* επί Σεπτίμιου Σεβήρου (E. I. McQueen, στον τόμο: *Latin Biography*, εκδ. T. A. Dorey, London 1967, 24) αποτελεί μια καθόλου υποχρεωτική, στενά νομική ερμηνεία του χωρίου:

τέτοια σχετική ερμηνεία: ήδη έχει παρατηρηθεί εύστοχα, ότι παρόμοια έκφραση χρησιμοποιεί ο Τάκιτος («longa temporum quies», De orat.³⁸), για να δηλώσει το ειρηνικό κλίμα κατά τα μέσα περίπου της αρχής του Αυγούστου⁴¹.

4. «Huius saeculi tempora»

Η μνεία «αυτού του αιώνα» μας υποδηλώνει και πάλι κάποια επικαιρότητα⁴². Οι μόνοι *ludi saeculares* που πραγματοποιήθηκαν στην εποχή των Φλαβίων ανάγονται στην αρχή του Δομιτιανού (88)⁴³. Οι αμέσως επόμενοι διοργανώθηκαν επί Σεπτιμίου Σεβήρου το 204 μ.Χ. με μεγάλη επισημότητα, ως επισφράγιση ακριδώς της ειρήνευσης και της εισόδου της αυτοκρατορίας σε μια νέα περίοδο ακμής⁴⁴.

5. «Eiusdem domus perpetua posteritas» - «Absit modo invidia»

Η ευχή του Κούρτιου για τη διαιώνιση — η μακροχρονιότητα παρουσιάζεται εις γούρη — της δυναστείας στην εξουσία προϋποθέτει διαδόχους που υπήρχαν βέβαια τόσο στην περίπτωση του Βεσπασιανού (Τίτος, Δομιτιανός) όσο και εκείνη του Σεπτιμίου Σεβήρου (Καρακάλλας, Γέτας). Η αναφορά όμως στην *invidia* προδίδει χωρίς άλλο κάποιους νυγμούς ανησυχίας⁴⁵. Βέβαια η *invidia* έχει συνήθως στον Κούρτιο (και συχνά σε άλλους συγγραφείς) την έννοια του «θείου φθόνου», του θείου περιορισμού μιας ανθρώπινης ευτυχίας⁴⁶. Αν όμως λάβουμε υπ' όψη μας, ότι οι φιλονικίες του Καρακάλλα με τον Γέτα είχαν αρχίσει τουλάχιστον απ' τα εφηβικά τους χρόνια και εξελίσσονταν βαθμιαία και σταθερά σε μίσος μεταξύ των δύο αδερφών⁴⁷ και τελικών συναυγούστων (του Καρακάλλα απ' το 198, του Γέτα απ' το 209)⁴⁸ του πατέρα τους, δεν θα ήταν υπερβολικό να διακρίνουμε εδώ άλλο ένα επιδέξιο υπαινιγμό του Κούρτιου. Είχε εξ άλλου παρουσιασθεί πρώιμα (205) με την συνωμοσία (;) του Πλαυτιανού, στενού φίλου και συνεργάτη του Σεπτιμίου Σεβή-

41. Steele (σημ. 9), 403.

42. Η λέξη *saeculum* έχει δέβαια στη λατινική διάφορες χρονικές έννοιες: «γενιά», «εποχή», «αιώνας» (πρβ. Oxford Latin Dictionary, fasc. VII (1980), s.v.). Απ' αυτές νομίζω ότι η πρώτη δεν είναι εδώ πιθανή, γιατί η *utinam perpetua, certe diuturna posteritas* θα ήταν απαραίτητη για να καλυφθεί μόνο ένα πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Η αόριστη πάλι έννοια της «εποχής, μεγάλης περιόδου» θα έκανε την περίφραση *saeculi tempora* ακόμη πιο αόριστη και χαλαρή, αντίθετα δηλ. προς ό,τι υποδεικνύει η οριστική αντωνυμία *huius*. Πρβ. και τις παρατηρήσεις του Al. Grilli, Il «saeculum» di Curzio Rufo, PP 31 (1976), 220 - 1.

43. Πρβ. R. Weynand, RE VI.2 (1909), s.v. Flavius (77: Domitianus), στ. 2566 - 7· A. Garzetti, From Tiberius to the Antonines, London 1974, 271.

44. Το επίσημο χρονικό των *ludi saeculares* διασώθηκε επιγραφικά: CIL VI.IV. 2 (1902), 32326 - 36· Ch. Hülsen, RhM 81 (1932), 366 - 94· E. Diehl, SBBerlin 1932, 762 - 91. Πρβ. Birley (σημ. 16), 224 κε. Για το πνευματικό κλίμα αυτού του εορτασμού πρβ. και J.-P. Martin, *Providentia deorum. Aspects religieux du pouvoir romain*, Ecole Française de Rome 1982, 391-4.

45. Πρβ. Atkinson (σημ. 2), 35: «the phrase... implies that some uncertainty surrounded the emperor's possible heirs...».

46. Πρβ., π.χ., το χωρίο VIII.5.19. Παραπέρα: Thes. Linguae Latinae, VII.2, fasc. II (1959), s.v. *invidia* (2).

47. Βλ. Κάσος. Δίωνα 76.7.1 - 2· Ηρωδ. 3.10.3 - 4· SHA, Geta 4.

48. Πρβ. Birley (σημ. 16), 16, 202, 264.

ρου και πεθερού του Καρακάλλα⁴⁹, μια σαφής περίπτωση οικογενειακού φθόνου, που ίσως πρέπει να ταυτισθεί με την *subdola familiaritas* στο απόσπασμα του *De palio* (βλ. παραπάνω).

Θα άξιζε επίσης να σημειωθεί ότι η *perpetuitas* ως προσωποποιημένη έννοια εμφανίζεται για πρώτη φορά στα ρωμαϊκά νομίσματα κατά την περίοδο των Σεδήρων, αναφερόμενη πιθανότατα ακριβώς στην αιωνιότητα της δυναστείας, αν και αργότερα, στην εποχή του Αλεξάνδρου Σεδήρου (222 - 235)⁵⁰.

6. Η επικαιρότητα της μορφής του Αλεξάνδρου και η «παλινωδία» του Κούρτιου

Ενώ κανένα στοιχείο δεν μας συνδέει ιδιαίτερα την προσωπικότητα του Αλέξανδρου με τις κλίσεις και τις προτιμήσεις του Βεσπασιανού⁵¹, γνωρίζουμε βέβαια, ότι η φυσιογνωμία του μεγάλου Μακεδόνα ήταν το προσωπικό και πολιτικό ίνδαμνα του Καρακάλλα⁵². Το ενδιαφέρον αυτό του νεαρού συναυτοκράτορα πρέπει να ήταν ήδη πρώιμο⁵³ και ίσως δίνει, όπως ήδη έχει υποτεθεί, μια εύλογη εξήγηση για

49. Η συνωμοσία (ή σκευωρία σε δάρος) του Πλαντιανού κατέληξε στην εξόντωση του ίδιου και των παιδιών του και την πλήρη επικράτηση της Ιουλίας Δόμνας και του Καρακάλλα. Πρβ. την ειδική εργασία του F. Grosso, *Ricerche su Plautiano e gli avvenimenti del suo tempo*, RAL (:Rendiconti della classe di Scienze Morali ... dell' Accad. dei Lincei), 23 (1968), 7 - 58 (ιδ. 52 - 6), με παραπέρα βιβλ.

50. Βλ. R.A.G. Carson, *Principal Coins of the Romans. II: The Principate*, London 1980, 87, όπου η *perpetuitas* ερμηνεύεται ως έκφραση της «permanency of imperial rule». H E.M. Schtjerman, *Die Krise der Sklavenhalterordnung im Westen des römischen Reiches*, Berlin 1964 (γερω. μετ. της ρωσικής έκδ., Μόσχα 1957), 346 βλέπει εδώ - σωστά - την αντίληψη για την αδιάσπαστη συνέχεια της δυναστείας.

51. Πρβ. τις ισχύουσες παρατηρήσεις του A. Bruhl, *Le souvenir d' Alexandre le Grand et les Romains*, *Mélanges d' archéologie et d' histoire* 47 (1930), 213.

52. Πρβ. ιδ. A. Heuss, *Alexander d. Gr. und die politische Ideologie des Altertums*, A & A 4 (1954), 99 - 100· G. Wirth, *Caracalla in Franken. Zur Verwirklichung einer politischen Ideologie*, *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 34/5 (1974/5), 37-74. Την «Αλεξανδρομανία» του Καρακάλλα σκοπεύω να εξετάσω στα πλαίσια μιας ευρύτερης εργασίας για την δυναστεία των Σεδήρων και την *Constitutio Antoniniana*.

53. Πρβ. SHA, Car. 2, 1-2 και την υπό έκδοση εργασία μου για τους Σεδήρους (προηγ. σημ.). Από την όλη περιγραφή της *Alexandri imitatio* του Καρακάλλα που παρέχει ο Κάσσιος Δίωνας (77.7 - 9.1· πρβ. και 77.22.1, 78.19.2) δεν προκύπτει βέβαια καμιά ρητή χρονική αφετηρία αυτών των τάσεων, φαίνεται όμως να εντάσσονται στις γενικές κατευθύνσεις της αυτοκρατορικής του αρχής. Η παρατήρηση αυτή στηρίζεται αμοιβαία με την παράδοση στους SHA, Car. 2.1 - 2 που ανάγει την έναρξη αυτής της μίμησης ήδη στα εφηδικά χρόνια του αυτοκράτορα και της δίνει την επιγραμματική διατύπωση: *Alexandrum Magnum eiusque gesta in ore semper habuit*. Επομένως η — ήδη καθ' αυτήν δυσπαράδεκτη — παραλλαγή του Ηρωδιανού (4.8.1), ότι ο Καρακάλλας μόλις το 214 στα πλαίσια των προετοιμασιών για την εκστρατεία στην Ανατολή και κατά την κάθοδό του μέσω της Θράκης προς τον Ελλήσποντο «εὐθύς Ἀλέξανδρος ἦν, καὶ τὴν τε μνήμην αὐτοῦ παντοίως ἀνευώσατο...» μπορεί να διατηρήσει μια χρονική αξιοπιστία το πολύ με την έννοια της εμφανέστερης εκδήλωσης και δημόσιας προβολής παλιών στοιχείων της προσωπικής ιδεολογίας του αυτοκράτορα.

Το ίδιο συμπέρασμα μας υποδεικνύει βέβαια τόσο η κοινότητα αρκετών στοιχείων ανάμεσα στις μορφές Αλεξάνδρου και Διόνυσου (πρβ., π.χ., για τους ελέφαντες ακριβώς τον Κάσσιο

την λεγόμενη «παλινωδία» του συγγραφέα, ο οποίος μετά το σημείο του θανάτου του Αλέξανδρου συνοψίζει και κρίνει το έργο του με τρόπο εντυπωσιακά επιεικέστερο από τα προηγούμενα τμήματα⁵⁴. Στοιχειώδης διπλωματία θα επέβαλλε να διασωθεί το πρότυπο του διαδόχου.

*7. Η νομική εξίσωση των υπηκόων ως στοιχείο
του πολιτικού προγράμματος του Αλέξανδρου*

Δεν έχει προσεχθεί ως τώρα, ότι ο Κούρτιος, που — όπως έχει παρατηρηθεί — συνθέτει τους λόγους των προσώπων του έργου του με αρκετή ελευθερία και προσωπικές απόψεις⁵⁵, δάζει στο στόμα του Αλέξανδρου αποτεινόμενου προς τους Ασιάτες στρατιώτες του μετά την εξέγερση στην Ώπη την φράση: *Eiusdem iuris esse debent, qui sub eodem rege victuri sunt*⁵⁶. Η πολιτική της επιμεξίας λαών του Αλέξανδρου υφίσταται εδώ μια χαρακτηριστικά νομική *interpretatio Romana*. Η ιδέα όμως αυτή της πολιτικής εξίσωσης των υπηκόων ταιριάζει θαυμάσια ακριβώς στην πρώιμη περίοδο των Σεθέρων που όχι μόνο, με το διάταγμα του Καρακάλλα, ολοκλήρωσε την πολιτική ρωμαιοποίηση των ελεύθερων κατοίκων της αυτοκρατορίας⁵⁷, αλλά, όπως φαίνεται να προκύπτει από ένα σχετικό χωρίο του Κάσιου Δίωνα (στον λόγο του Μαικήνα προς τον Αύγουστο), διατύπωσε και θεωρητικά την χρησιμότητα μιας τέτοιας γενικής απόφασης⁵⁸. Είναι ενδιαφέρον, ότι ο Αίλιος Αρι-

Δίωνα 77.7.4) όσο και η σύνδεση του Καρακάλλα με τον Ηρακλή, τον παραδοσιακό πρόγονο του Αλέξανδρου, που επιχειρούσαν με απρόσφορη (αλλά προφανώς κάπου στηριγμένη) κολακεία σύγχρονοί του (αυτ., 77.5.1): πρέπει δηλ. να λάβουμε υπ' όψη την ιδιαίτερη θέση που πήρε η λατρεία του Διόνυσου (*Liber*) και του Ηρακλή στα χρόνια του Σεπτίμιου Σεθέρου, του οποίου η ιδιαίτερη πατρίδα (*Lepcis Magna*) — και κατ' επέκταση ο ίδιος — είχε ακριβώς αυτές τις δύο θεότητες ως προστάτες· πρβ. Birley (σημ. 16), 62, 176, 228. Άρα η μίμηση μιας μορφής όπως του Αλέξανδρου απ' τον Καρακάλλα μπορούσε κάλλιστα να έχει και έμμεσες, οικογενειακές προβαθμίδες. Πρβ. A Alföldi, *MDAI (R)* 50 (1935), 153.

54. X.5.26 - 37. Πρβ. ιδ. τις παρατηρήσεις του Tarn (σημ. 9), 100, 113.

55. Βλ. πρόσφατα N.G.L.Hammond, *Three Historians of Alexander the Great. The So - Called Vulgate Authors, Diodorus, Justin and Curtius*, Cambridge 1983, 158 - 9, 162.

56. X.3.14. Δυστυχώς, μετά το χωρίο αυτό υπάρχει στα χειρόγραφα χάσμα, ώστε δεν γνωρίζουμε πως συνέχιζε και τελείωνε την ομιλία του ο Αλέξανδρος: πρβ. την έκδοση του Rolfe (σημ. 1), στο αντίστ. σημείο. Πάντως, η ομιλία αυτή (X.3.7 κ.ε.), που τονίζει ακριβώς την πολιτική και στρατιωτική ενοποίηση Ασίας και Ευρώπης, περιέχει και άλλες αναχρονιστικά ρωμαϊκές έννοιες ή αντιλήψεις (πρβ. ιδ.: «...in veterani peregrinam novitatem; et cives mei estis et milites»).

57. Για το ιστορικό μέτρο του Καρακάλλα πρβ. τώρα κυρίως την εκτενή και προσεκτική εργασία του H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis* 40 I, Diss. Köln 1976. Ένα βασικό (και ορθό) συμπέρασμά της είναι η καθολικότητα της απονομής, αντίθετα προς τις παλιότερες προσπάθειες να συναχθεί από τους *dediticii* του περιφήμου πατύρου του Giessen και άλλα στοιχεία για την ύπαρξη ομάδων *peregrini* μεταξύ των κατοίκων του κράτους και μετά το διάταγμα η ύπαρξη μιας ευρύτερης κατηγορίας προσώπων που εξαιρέθηκαν από την ευεργεσία του αυτοκράτορα (αυτ., ιδ. 35 - 62). Το θέμα της αριθμητικής έκτασης του μέτρου και το αν η ευεργεσία αυτή αντιστοιχούσε σε στοιχεία της πολιτικής ιδεολογίας των δύο πρώτων Σεθέρων σκοπεύω επίσης να εξετάσω αλλού (πρβ. παραπάνω, σημ. 52).

58. 52.19.6: «... και τής πολιτείας πασι σφισι (sc. τοῖς ἀρχομένοις) μεταδοθῆναι φημι δεῖν, ἵνα καὶ ταύτης ἰσομοιοῦντες πιστοὶ σύμμαχοι ἡμῖν ὦσιν, ὥσπερ τινὰ μίαν τὴν ἡμετέραν πόλιν οἰκοῦντες, καὶ ταύτην μὲν ὄντως πόλιν τὰ δὲ δὴ σφέτερα ἀγροὺς καὶ κώμας νομίζοντες εἶναι».

στείδης μιλούσε ακόμη στην εποχή των Αντωνίνων μόνο για ρωμαιοποίηση επίλεκτων⁵⁹.

8. *NOVUM SIDUS*

Μια τελευταία «χείρ βοηθείας» στην χρονολόγηση του Κούρτιου μπορεί να προέλθει από τους ουρανούς. Από την εποχή ενός σημαντικού άρθρου του Joh. Stroux (1929)⁶⁰ το *novum sidus*, με το οποίο παρομοιάζει ο Κούρτιος στην παρέκβαση τον αυτοκράτορά του, θεωρείται κυρίως ως ένα είδος πανηγυρικού «τόπου» που δεν αξίζει ν' ανοίγει την όρεξη των μελετητών για αστρονομικές έρευνες και υπαινιγμούς⁶¹. Ωστόσο η παρομοίωση ενός ηγεμόνα με ένα νέο άστρο είναι πιο συγκεκριμένη από την απλή αναφορά του ως άστρου· επίσης απέχει ουσιαστικά απ' την προσφώνηση π.χ. του Καλιγούλα ως «Νέου Ηλίου», δηλ. ενός ουράνιου σώματος που

Συνήθως γίνεται δεκτό, ότι οι απόψεις αυτές του Δίωνα (με τη «φωνή» του Μαικήνα) προϋποθέτουν (και απηχούν) την έκδοση της *Constitutio Antoniniana*: πρβ., μεταξύ άλλων, J.Bleicken, *Hermes* 90 (1962), σ. 448/9, σημ. 4· F.Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964, 104· 5. Είτε όμως η *συγγραφή* του λόγου του Μαικήνα αναχθεί στην εποχή της μονοκρατορίας του Καρακάλλα (Millar, *αυτ.*) είτε (όπως και όλου του έργου, πρβ. και πρόσφατα T.D.Barnes, *Phoenix* 38 (1984), 240 - 55) στα χρόνια του Σεβήρου Αλέξανδρου, η γενική απονομή των δικαιωμάτων Ρωμαίου πολίτη παρουσιάζεται εδώ ως απόλυτα θετικό και ουσιαστικό μέτρο, δηλ. ακριβώς το αντίθετο από ότι, θέλησε να δει ο Δίωνας (77.9.5) στο διάταγμα του Καρακάλλα. Φαίνεται λοιπόν εξ ίσου πιθανό, ότι η ιδέα της ρωμαιοποίησης όλων των υπηκόων ως σοβαρό στοιχείο πολιτικού προγράμματος συζητούνταν ήδη πριν από τον θάνατο του Σεπτίμιου Σεβήρου (211) σε ανώτερους ρωμαϊκούς κύκλους και μ' αυτή την έννοια συμπεριλήφθηκε απ' τον Δίωνα στις μεταρρυθμιστικές εισηγήσεις του Μαικήνα: η θεωρία του μέτρου παρέμενε για τον Δίωνα ανέγκυρη όσο κι αν ο Καρακάλλας το είχε εξευτελίσει με την συγκεκριμένη, υστερόβουλη απόφασή του.

59. Είς Ῥώμην 59: «...Διελόντες γὰρ δύο μέρη πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς ἀρχῆς – τοῦτο δ' εἰπὼν ἄπαντα εἰρηκα τὴν οἰκουμένην –, τὸ μὲν χαριέστερόν τε καὶ γενναιότερον καὶ δυνατώτερον πανταχοῦ πολιτικὸν ἢ καὶ ὁμόφυλον πᾶν ἀπεδώκατε, τὸ δὲ λοιπὸν ὑπήκοόν τε καὶ ἀρχόμενον». Το κείμενο από την έκδοση του J.H. Oliver, *The Ruling Power. A Study of the Roman Empire in the 2nd Cent. A.D. through the Roman Oration of Aelius Aristides*, Philadelphia 1953 (*Transactions of the Amer. Philos. Society*, n.s., vol.43.4), όπου πρβ. και το αντίστοιχο υπόμνημα, σ. 926. Η σύγκριση με τις προτάσεις του Σεβήρειου Μαικήνα γίνεται ακόμη πιο ενδεδειγμένη, όταν προεξεί κανείς την ομοιότητα ανάμεσα στην εκεί προβαλλόμενη αντίληψη για τη Ρώμη ως μόνη πραγματική πόλη, που υποθαμβίζει κατ' ανάγκην τους επαρχιακούς τόπους καταγωγής των πολιτών της σε «ἀγρούς καὶ κώμας», και την παρουσίαση της ίδιας απ' τον Αἴλιο Αριστείδη με τα λόγια (*αυτ.*, 61): «ὅπερ δὲ πόλις τοῖς αὐτῆς ὁρίοις καὶ χώραις ἐστίν, τοῦθ' ἦδε ἡ πόλις τῆς πάσης οἰκουμένης, ὡσπερ αὐτῆς τῆς χώρας ἄστου κοινὸν ἀποδεδειγμένη· φαίγης ἂν περιοίκους ἄπαντας ἢ κατὰ δῆμον οἰκούντας ἄλλον χώρον εἰς μίαν ταύτην ἀκρόπολιν συνέρχεσθαι». Παρόμοια βέβαια φραστική εικόνα μας μαρτυρείται και για την Αλεξάνδρεια ήδη στα πολεμαϊκά χρόνια, αλλά εκεί το βάρος φαίνεται να πέφτει αποκλειστικά στη διαμόρφωση ενός είδους «οικιστικής ιεραρχίας» και όχι στη σχέση πολιτών προς ουσιαστικά επάλληλες μορφές πολιτικής οργάνωσης: «αἰ μὲν γὰρ ἄλλαι πόλει[ς] τῆς ὑποκειμέ[νης] χώ[ρας] πόλεις εἰσίν, Ἀλεξανδρείας δὲ κώμα· τῆς γὰρ οἰκουμένης Ἀλ[ε]ξανδρεία πόλις ἐστίν». (*Berl. Pap. 13045 = Berliner Klassikertexte*, VII, σ. 17.28 - 30). Πρβ. F.Millar (*πρρηγ. σημ.*), 105· P.M.Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford 1972, τ. II, 702.58, 740.160.

60. Βλ. παραπάνω, σημ.1.

61. Για αντίθετα παραδείγματα και μετά τη μελέτη του Stroux πρβ. την επισκόπηση του Atkinson (*σημ. 2*), 29 - 30.

ήταν ήδη και σαφώς καθορισμένο και αναγνωρισμένη θεότητα, με την οποία θα ήταν επομένως ευκολότερη η ταύτιση ενός ηγεμόνα⁶². Θα άξιζε λοιπόν τον κόπο ν' αναδι-φύσουμε τις πηγές μας για σχετικές συνδέσεις κατά την επικράτηση του Βεσπασιανού και του Σεπτιμίου Σεβήρου. Για τον Βεσπασιανό δρίσκουμε μόνο, ότι όσοι τον πρότρεπαν να διεκδικήσει τον αυτοκρατορικό θρόνο, γνωρίζοντας την αστρολογική του αδυναμία, πρόβαλλαν ως επιχείρημα και «τις κινήσεις των άστρων» (*siderum motus*)⁶³.

Για τον Σεπτίμο Σεβήρο ο Κάσσιος Δίωνας μας διασώζει μια πολύ πιο ενδιαφέροσα σύμπτωση⁶⁴ που συσχετίστηκε με το θέμα μας, όσο μόρρεσα να διαπιστώσω, για πρώτη και μόνη φορά εδώ και πάνω από ενάμισυ αιώνα⁶⁵. Μας αναφέρεται λοιπόν, ότι όταν ο εκ πλειοδοσίας αύγουστος Δίδιος Ιουλιανός έκανε στις αρχές Απριλίου του 193 την ειατήρια θυσία του μπροστά στο κτήριο της συγκλήτου⁶⁶, εμφανί-

62. Την ουσιώδη διαφορά των παρομοιώσεων με *άστρο* και *νέοάστρο* επισήμαναν ήδη ο Milns (σημ. 10), 497 και ο Verdière (σημ. 26), 492 - 3, προσπάθησαν όμως να την ερμηνεύσουν ως υπαινιγμό διαδοχής μας παλιάς δυναστείας (Ιουλιό - Κλαυδιανής, *sidus Iulium* = «παλιό άστρο») από μια καινούργια, ο πρώτος, ή καταγωγής του νέου ηγεμόνα - άστρου από κάτι ανάλογο παλιότερο, ο δεύτερος. Με απλό άστρο παρομοιάζεται π.χ. στον ίδιο τον Κούρτιο ο Αλέξανδρος (IX.6.8: hoc Macedoniae columen ac *sidus*). Πρβ. και την παρομοίωση του Κλαύδιου με *sidus* στον Σενέκα (παραπάνω, σημ. 7). Για τον Καλιγούλα βλ. IGRR IV. 145 = Syll.³ 798,3. Για την ταύτιση του ίδιου αυτοκράτορα με διάφορες θεότητες και, γενικότερα, το θέμα της λατρείας του ως θεού πρβ. (μεταξύ άλλων): M.Gelzer, RE X.1 (1918), s.v.Iulius (133: Caligula), στ. 409 - 12· Chr. Habicht, στον τόμο *Le culte des souverains dans l' Empire romain* (Fondation Hardt. Entretien sur l' antiquité classique, XIX), Vandoeuvres - Genève 1972, ιδ. 56, 85. Πρβ. και την ονομασία «Νέος Ήλιος» του Νέρωνα: IGRR III.345· παραπέρα: Milns (σημ. 10), 498 και J.Rufus Fears, *Historia* 25 (1976), 494 - 6.

Παραπέρα παραδείγματα σύγκρισης ζωντανών αυτοκρατόρων με άστρα βλ. συγκεντρωμένα στο Stroux (σημ. 1), 238 - 40 και στην μελέτη του F.Sauter, *Der römische Kaiserkult bei Martial und Statius*, Stuttgart / Berlin 1934, 138 - 45. Πρβ. και Θεμιστ. 16.213α (αποκαλεί τον Θεοδόσιο «τὸν ἀγαπητὸν ἀστέρα τῆς οἰκουμένης»). Στους Χριστιανούς συγγραφείς «καινὸς ἀστήρ», ήταν, φυσικά, συνηθισμένη έκφραση για το αστέρι της Γέννησης: Ωριγένης, Κατὰ Κέλσου I.373 = Migne 11.768B· Ευσέβιος, Εὐαγγ. ἀπόδ. 418 = Migne 22.653D.

63. Tac., Hist. II.78.1. Πρβ. Κάσο. Δίωνα 66.9.2 (πίστη του Β. στην αστρολογία).

64. 74.14.3 - 5: «... Τρεῖς γὰρ δὴ τότε (: 193 μ.Χ.) ἄνδρες, τριῶν ἕκαστος πολιτικῶν στρατοπέδων καὶ ἄλλων ξενικῶν συχνῶν ἄρχοντες, ἀντελάβοντο τῶν πραγμάτων, ὅ τε Σεουήρος καὶ ὁ Νίγρος καὶ ὁ Ἀλβίνος, οὗτος μὲν τῆς Βρετανίας ἄρχων, Σεουήρος δὲ τῆς Παννονίας, Νίγρος δὲ τῆς Συρίας. Καὶ τούτους ἄρα οἱ ἀστέρες οἱ τρεῖς οἱ ἐξαίφνης φανέντες καὶ τὸν ἥλιον περισχόντες, ὅτε τὰ εἰσιτήρια πρὸ τοῦ βουλευτηρίου ἔθυσεν ὁ Ἰουλιανὸς παρόντων ἡμῶν, ὑπηνίπτοντο. Οὕτω γὰρ ἐκφανέσται οἱ ἦσαν ὥστε καὶ τοὺς στρατιώτας συνεχῶς τε αὐτοὺς ὄραν καὶ ἀλλήλους ἀντεπιδεικνύειν, καὶ προσέτι καὶ διαθροεῖν ὅτι δεινὸν αὐτῶ συμδῆσεται. Ἡμεῖς γὰρ εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ ἠγχομέθα ταῦθ' οὕτω γενέσθαι καὶ ἠλπίζομεν, ἀλλ' ὑπὸ γε τοῦ παρόντος δέους οὐδ' ἀναδλέπειν ἐς αὐτοὺς, εἰ μὴ παρορώντες πως, ἐτολμῶμεν». Πρβ. το φαινόμενο που περιγράφει ο ίδιος 45.17.5 (διαίρεση του φωτός του ηλίου σε τρεις κύκλους που ερμηνεύθηκαν ως συμβολισμός της δεύτερης τριανδρίας και της νίκης του Οκταβιανού).

65. Στη μελέτη του B.G.Niebuhr (σημ. 9), 317. Ο Niebuhr παρατηρούσε ακριδώς, ότι το χωρίο του Κάσσιου Δίωνα αποτελεί «eine buchstäbliche und ganz ungezwungene Erklärung» για το *sidus* του Κούρτιου, αν δεν ακολουθήσουμε για το τελευταίο μεταφορική ερμηνεία.

66. Πρβ. και SHA, Iul. 4.3. Ο Ηρωδιανός, 2.6.12 αναφέρει αντίθετα, ότι ο Ιουλιανός επέτελεσε «τὰς νενομισμένας καὶ βασιλείους ἐν τῷ στρατοπέδῳ θυσίας» και μετά οδηγήθηκε από τους

σθηκαν στον ουρανό απροσδόκητα τρία αστέρια που περιέζωσαν τον ηλιακό δίσκο και ήταν απόλυτα ευδιάκριτα για αρκετή ώρα. Αυθόρμητα η δεισιδαιμονία των στρατιωτών που παρίσταντο στην τελετή ερμήνευσε το φαινόμενο ως προαναγγελία συμφοράς για τον νεόκοπο αυτοκράτορα. Ο Δίωνας εξειδικεύει τα πράγματα ex eventu: τα τρία αστέρια προτύπωναν τους τρεις διεκδικητές του θρόνου του Ιουλιανού, απ' τους οποίους επικράτησε τελικά ο Σεπτίμιος Σεβήρος. Μια και το περιστατικό είχε πολλούς αυτόπτες μάρτυρες και πρέπει να συζητήθηκε, είναι λογικό να δεχθούμε, ότι ο Δίωνας απηχεί εδώ την κοινή ερμηνεία της διοσημίας αυτής στα επόμενα χρόνια⁶⁷.

Η αντιστοιχία τώρα του *num sidus* που αυτό και όχι ο ήλιος ξανάδωσε το φως στον σκοτεινιασμένο κόσμο προς το προμήνυμα της επισκίασης του ήλιου - Ιουλιανού από την ανατολή τριών νέων άστρων (άγνωστων μάλλον, μιά και η εμφάνισή τους αιφνιδίασε και ο Δίωνας δεν αναφέρει καμιά ταύτιση τους) μας δείχνει, ότι και ένας λογοτεχνικός «τόπος» μπορεί να διαρρυθμισθεί έτσι, ώστε να περιλάβει συγκεκριμένους υπαινιγμούς. Η διαρρύθμιση ήταν και από άλλη πλευρά επιδέξια: απ' τα τρία φωτεινά αστέρια δεν χρειαζόταν φυσικά να μνημονευθεί παρά το ένα που δεν είχε τελικά δύσει.

IV. Συμπεράσματα

Όλα τα παραπάνω γενικότερα και ειδικότερα στοιχεία μας οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι το έργο του Q. Curtius Rufus (ή μόνο Q. Curtius) ανάγεται στην εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου και μάλιστα αρκετά χρόνια μετά το τέλος (197) των εμφύλιων πολέμων, πιθανότατα δε και μετά το 204, τη χρονιά των Σεβήρειων *Iudi saeculares*⁶⁸.

πραιτωριανούς κατ' ευθείαν στο παλάτι (χωρίς να περάσει από τη σύγκλητο). Πρβ. M. Hammond, MAAR, 24 (1956), 109 - 10· C.R. Whittaker (σημ. 22), σ. 179.1. Φαίνεται ότι συνήθως η θυσία που εγκαινίαζε επίσημα την αρχή ενός αυτοκράτορα, όπως και οι θυσίες των καινούργιων υπάτων στα χρόνια της *res publica* — που αναφέρονται επίσης ως «εισιτήρια» στις ελληνικές πηγές (πρβ. J.A. Hild, Daremberg - Saglio, II.1 (2^a 1892), s.v. *Eisiteria*, 504) — γίνονταν στο Καπιτώλιο: πρβ. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht* (ανατ. Graz 1952), I, 616 και II.2, 792. Η παρέκκλιση στην περίπτωση αυτή, που ο Δίωνας αφηγείται ως αυτόπτης, οφειλόταν ίσως στην επιθυμία να συνοψισθούν οι διαδικασίες ανάρρησης ενός αυτοκράτορα που από την πρώτη στιγμή συναντούσε τις έντονες αποδοκμασίες του λαού κατά τις παραπάνω πηγές.

67. Μπορούμε να θεωρήσουμε βέβαιο, ότι και ο ίδιος ο Δίωνας συνέβαλε αποφασιστικά στη διάδοση αυτής της ερμηνείας με την πρώτη του εργασία για τα όνειρα και τα σημάδια που προμήνυσαν την άνοδο του Σεπτίμιου Σεβήρου στο θρόνο (ο ίδιος, 72.23.1 - 2). Η δημοσίευση του κειμένου πρέπει να ήταν περίπου σύγχρονη με την αποστολή ενός αντιτύπου στον ίδιο τον αυτοκράτορα κατά την πρώτη άφιξή του στη Ρώμη τον Ιούνιο του 193: πρβ. Millar (σημ. 58), 29.

68. Χάριν πληρότητας συνοψίζω εδώ το ιστορικό των παλιότερων προτάσεων για χρονολόγηση του Κούρτιου στην εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου. Πρώτη χρονολογικά (1821, δημ. 1828) ήταν η εργασία του Niebuhr (σημ. 9), της οποίας πολλά επιχειρήματα διατηρούν την αξία τους (βλ. παραπάνω), αλλά προσπάθησε να επιφέρει και αυθαίρετες διορθώσεις στη μορφή του κειμένου χωρίς ουσιαστικό κέρδος για το όλο θέμα. Ενδιαφέρον είναι ότι ο ίδιος είχε εκφράσει λίγο παλιότερα (1816) εξ ίσου ανεπιφύλακτη υποστήριξη για την χρονολόγηση στην εποχή του Βεσπασιανού: *Kleine historische und philologische Schriften*, II (Bonn 1843), 58. Η τελική άποψη του Niebuhr υιοθετήθηκε απ' τον L.V. Ranke, *Weltgeschichte*, III.2 (Leipzig 1883), 84. Την ίδια χρονολόγηση με σειρά νέων παρατηρήσεων αναβίωσε ο F. Altheim, *Literatur und Gesellschaft im*

Ο Καρακάλλας θα ήταν τότε ακόμη πιο κοντά στη διαδοχή, ώστε να γίνεται αναγκαστικά σεβαστότερος ο ανεπιφύλακτος θαυμασμός του για τον Αλέξανδρο, και το αίσθημα της διαδοχής των Μακεδόνων στα πεδία της μάχης της Ανατολής θα υπεβαλλε ευκολότερα σ' ένα Ρωμαίο την ιδέα, είτε καταγόταν ο ίδιος από την ελληνιστική ανατολή είχε όχι, να προβάλλει στο ευρύτερο πλαίσιο μιας (και της μόνης γνωστής μ' αυτό το θέμα!) λατινικής βιογραφίας τη μορφή ενός άλλοτε, ουσιαστικά και τυπικά, απόλυτα ξένου προς τη γνήσια ρωμαϊκή παράδοση «ήρωα»⁶⁹. Η ένταξη ενός ιστορικού της οπωσδήποτε αξιόλογης λογοτεχνικής ποιότητας του Κούρτιου στην εποχή των Σεβήρων ταιριάζει απόλυτα στο ακόμη ψηλό πνευματικό επίπεδο που χαρακτηρίζει τους σύγχρονους μεγάλους νομικούς και μας ξαναδείχνει ίσως πόσο η *latinitas* της αργυρής περιόδου μπορούσε να βρίσκεται κοντά στα αισθήματα και τις εμπνεύσεις της εποχής της, χωρίς να κόβει το νήμα με την παράδοση ή να μειονεκτεί

ausgehenden Altertum, Bd.I, Halle 1948, 153 - 64: «Curtius Rufus» και (επαυξημένη και επεξεργασμένη μορφή της ίδιας μελέτης, σε συνεργασία με την R.Stiehl) *Die Araber in der alten Welt*, I, Berlin 1964, 40 - 64: «Periplus Maris Erythraei und Curtius Rufus». Ο Alt. έριξε το βάρος του σε μερικές νέες παρατηρήσεις - επιχειρήματα (κυρίως τη στενή σύνδεση στον Κούρτιο του Ηρακλή και του Διόνυσου, Hercules - Liber Pater, στοιχεία της στρατιωτικής τέχνης ερμηνευόμενα ως αναχρονισμούς του ιστορικού και τη σχέση του κειμένου του με την ελληνική γεωγραφική πραγματεία που είναι γνωστή ως Periplus Maris Erythraei), τα οποία τελικά δεν μπορούν να προσφέρουν καμιά ασφαλή παραπέρα στήριξη της χρονολόγησης στην εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου: πρβ. την αναλυτική ανάλυση του Korzeniewski (σημ. 4), 38 - 50 (για τη δική του, επίσης μη πειστική προσπάθεια ν' αποκλεισθεί κάθε όψιμη χρονολογία συγγραφής με βάση κυρίως το χωρίο V.7.9 πρβ. παραπάνω, σημ. 35). Αντίθετα, θετικό δήμα ήταν η συσχέτιση απ' τον Alt. της συναρχίας Αλβίνου και Σεβήρου με το *insociabile est regnum* του Κούρτιου (Lit. und Ges. 161 - 2 = *Die Araber* 48, πρβ. σημ. 24 παραπάνω). Τέλος, ο C.A.Robinson, Jr., *AJPh* 82 (1961), 317 - 9 κρίνοντας την εργασία του Korzeniewski, κατέληξε επίσης να δεχθεί την ίδια χρονολόγηση, βασίστηκε όμως ιδιαίτερα στο χωρίο για την εγκατάλειψη της Περσέπολης στα χρόνια του Κούρτιου (V.7.9) που αντιβαίνει στις παλιότερες μαρτυρίες του Διόδωρου (19, 21.2 και 46.6) και του Στράβωνα (2.80, 15.727 - 30). Παρόμοια όμως αντίθεση παρουσιάζεται για την Νινευί (Νίνο) ανάμεσα στη μαρτυρία του Τάκιτου (*Ann.* 12.13.2) για την ύπαρξή της και τις αρνητικές μαρτυρίες του Πλίνιου του Πρ. (*NH* 6.42), του Στράβωνα (16.737) και του Λουκιανού (Χάρων ή Έπισκ., 23): πρβ. Atkinson (σημ. 2), 23. Γενικά, αξίζει οπωσδήποτε να παρατηρηθεί, ότι η χρονολόγηση στην εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου είλκυσε κατά κανόνα τους ιστορικούς και όχι τους φιλόλογους μεταξύ των μελετητών.

69. Πρβ. ιδίως το τμήμα για τον «ανατολίτη Αλέξανδρο» στην περίφημη παρέκβαση του Λίβιου (9.18.1 - 5), για την οποία βλ. τη μελέτη του Ν.Πετρόχειλου στον ίδιο τόμο. Ως προς την όλη εξέλιξη των ρωμαϊκών αντιλήψεων για την μορφή του Αλέξανδρου πρβ. τώρα ιδιαίτερα: P.Ceausesescu, *La double image d' Alexandre le Grand à Rome*, *StCl* 16 (1974), 153 - 68· G.Wirth, *Alexander und Rom*, *Fondation Hardt. Entretiens sur l' antiquite classique XXII: Alexandre le Grand. Image et réalité*, Genève 1976, 181 - 221 (πολύ εύστοχη η παρατήρησή του, σ. 184, ότι το πρότυπο του Αλέξανδρου βοήθησε πολλούς Ρωμαίους να χειραφετηθούν ως προσωπικότητες από τις απαιτήσεις του *mos maiorum*).

Είναι ίσως ενδεικτικό, ότι και η λατινική μετάφραση του «Μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου» από τον Iulius Valerius (πρβ. P.L.Schmidt, *Kleiner Pauly*, 2 (1967), s.v. Iulius (B, 19), στ. 1552 - 3) ανάγεται μάλλον στις αρχές του τέταρτου αιώνα μ.Χ., δηλ. σε ακόμη υστερότερα χρόνια.

συντριπτικά ως προς τα έργα ενδοξότερων ημερών⁷⁰.

Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητος
της Ακαδημίας Αθηνών

70. Μπορεί να αναφέρει κανείς εδώ τα ονόματα του Απουλήμου (μέσα 2ου αι. μ.Χ.) και του Τερτυλλιανού που, άσχετα από το προχωρημένο ύψος τους, παρουσιάζουν όμοιες ιδιότητες (και διατηρούν, συγκριτικά, ακόμη ψηλότερο επίπεδο) στα πλαίσια των αντίστοιχων λογοτεχνικών ειδών. Το γεγονός, ότι δεν έχουμε άλλο ίσο ανάστημα λατινόφωνου ιστορικού απ' τα χρόνια των Σεβήρων, δεν χρειάζεται μάλλον να μας ενοχλήσει: και πέρα από τα κενά της παράδοσης η τοποθέτηση του Κούρτιου ως ενός απ' τους ενδιάμεσους κρίκους στην αλυσίδα που οδηγεί απ' τον Φλώρο στον Αμμανό Μαρκελλίνο δεν φαίνεται παράδοξη. Αξίζει να σημειωθεί η πρόσφατη αναγγελία στο συλλογικό έργο *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.32.4 (1986), 2328, ότι η μελέτη του J.R.Fears, *Quintus Curtius Rufus and the Evolution of the Image of Alexander in Antiquity* πρόκειται να δημοσιευθεί στον τόμο II.34 του ίδιου έργου, αφιερωμένο στην εποχή των Σεβήρων.

K. Buraselis, «*Floret imperium*. The age of Septimius Severus and the work of Q. Curtius Rufus».

S U M M A R Y

The old dating problem of Q. Curtius Rufus' «*Historiae Alexandri...*» is re-examined. In the famous digression of the tenth book (9.1 - 6) a basic pattern, common to the phase of the Diadochoi struggle described just before and the author's recent Roman past, consists in the initial, formal division of imperial power and the eventual outbreak of an ominous civil war, fortunately ended in the case of Rome only through the establishment of a new emperor's rule. The last feature (*real* civil war) allows but two possibilities for Curtius' time and glorified emperor: Vespasian and Septimius Severus. The first feature (division of power) can correspond only to an element of Severus' way to sole rule: the temporary arrangement with Clodius Albinus, named Caesar (193) and so remaining neutral in Severus' war against Pescennius Niger. This observation is in line with a series of indications in and about Curtius' work, also suggesting and cumulatively able to prove a date about 205 for it.

The indications are: the figure of a Roman empire blooming again (after the suppression of civil strife), used by Curtius and also found in Tertullian; the actuality of Parthian danger; the special reference to the vicissitudes of the whole (remote and recent) Tyrian past and the happy present of the city (IV.4.19 - 21); the hint at a new *saeculum* and the *invidia* menacing the longevity of the new dynasty; the actuality of Alexander's image in the early Severan period; the legal equality of imperial subjects presented as an element of Alexander's political programme (X.3.14); the comparison of the ruling Roman emperor with a *novum sidus*, seen in connection with Cass. Dio 74.14.3 - 5.